

Цинкові хлопчики
Світлана Олександрівна Алексієвич

Книжка Світлани Алексієвич «Цинкові хлопчики» присвячена війні в Афганістані, коли десять років – з 1979-го і до 1989-го на чужій землі гинули наші радянські військові. Правда про ту війну ретельно приховувалася: держава через засоби масової інформації розвернула пропаганду необхідності та успішності «надання міжнародної фінансової допомоги дружньому народові Афганістану». В результаті Афганська війна для обивателя довгий час залишалася невідомою, зовні гладкою, а головне – майже безкровною. Газети публікували статті про успішні військові операції радянських військ в Афганістані, де майже не було жертв серед нашого контингенту, а втрати противника, навпаки, значно перевищувались... Але все частіше стали привозити додому в домовинах, оббитих цинковою бляхою, загиблих хлопців, які нещодавно закінчили школу... Заглядати всередину труни не дозволялося, похорон не афішувався, і рідним навіть не повідомляли справжню причину смерті їхніх дітей... А хто повертався живим – той не міг знайти себе у мирному житті. Цієї війни наче не було. Були лише скалічені та мертві хлопчики... І не тільки тілом, але й душею.

Светлана Алексієвич

Цинкові хлопчики

© Светлана Алексиевич, 2013

© Дзвінка Торохтушко, Тетяна Комлик, переклад українською, 2016

© «Віват», переклад українською, 2016

© О. Гугалова-Мешкова, художнє оформлення, 2020

* * *

Двадцятого січня тисяча вісімсот першого року козакам донського отамана Василя Орлова наказано іти в Індію. Місяць дано на просування до Оренбурга, а звідти три місяці «через Бухарію та Хиву до річки Індус». Невдовзі тридцять тисяч козаків перетнуть Волгу й вирушать у глиб казахських степів...

У боротьбі за владу. Сторінки політичної історії Росії XVII століття.
М.: Мысль, 1988. – С. 475.

У грудні 1979 р. радянське керівництво постановило ввести війська до Афганістану. Війна тривала впродовж 1979–1989 рр. Вона точилася дев'ять років, один місяць і дев'ятнадцять днів. Через Афганістан пройшло понад півмільйон воїнів обмеженого контингенту радянських військ. Загальні людські втрати Радянських Збройних сил становили 15 051 особу. Зникли безвісти й потрапили в полон 417 військовослужбовців. Станом на 2000 р. з-поміж тих, хто не повернувся з полону і не знайдений, лишалось 287 осіб...

Полит.ру, 19 листопада 2005 р.

Пролог

– Я йду сама... Тепер мені довго доведеться йти в самотині...

Він убив людину... Мій син... Кухонною сокиркою, я нею м'ясо ділила. Повернувся з війни і тут убив... Приніс і поклав уранці сокирку назад, до шафки, де в мене посуд зберігається. Здається, того ж дня я йому відбивні приготувала... За якийсь час по телебаченню оголосили й у вечірній газеті написали, що рибалки виловили в міському озері труп... Шматками... Телефоную мені подруга:

– Читала? Професійне вбивство... Афганський почерк...

Син був удома, лежав на дивані, книжку читав. Я ще нічого не знала, ні про що не здогадувалася, але чомусь по тих словах подивилася на нього... Материнське серце...

Чи ви чуєте собачий гавкіт? Ні? А я чую, щойно починаю про це розповідати, чую собаче гавкання. Як пси біжать... Там, у тюрмі, де він тепер сидить, великі чорні вівчарки... І люди всі в чорному, тільки в чорному... Повертаюся до Мінська, йду вулицею, повз хлібну крамницю, дитячий садок, несу батон і молоко та чую це гавкотіння. Заглушливе гавкотіння. Я від нього сліпну... Якось ледь під машину не втрапила...

Я готова ходити на могильний горбок свого сина... Готова поряд там з ним лежати... Але я не знаю... Я не знаю, як мені з цим жити... Я іноді до кухні боюся заходити, бачити ту шафку, де сокирка лежала... Чи ви не чуєте? Нічого не чуєте... Ні?!

Зараз не знаю, який він, мій син. Яким я його отримаю за п'ятнадцять років? Йому п'ятнадцять років суворого режиму дали... Як я його виховувала? Він захоплювався бальними танцями... Ми з ним в Ленінград до Ермітажу їздили. Книжки разом читали... (Плаче.) Це Афганістан відібрав у мене сина...

...Отримали з Ташкента телеграму: зустрічайте, літак такий-то... Я вибігла на балкон, хотіла щосили кричати: «Живий! Мій син живий повернувся

з Афганістану! Ця жахлива війна для мене скінчилася!» – І зомліла. В аеропорт ми, звичайно, спізнилися, наш рейс давно прибув, сина знайшли у сквері. Він лежав на землі й за траву тримався, дивувався, що вона така зелена. Не вірив, що повернувся... Але радості в нього на обличчі не було...

Увечері до нас прийшли сусіди, у них маленька дівчинка, їй пов'язали яскраво-синього бантика. Він посадив її до себе на коліна, притискає та плаче, сльози течуть і течуть. Тому що вони там убивали. І він... Це я згодом збагнула.

На кордоні митники «підрізали» в нього плавки імпорتنі. Американські. Не годиться... Тож він приїхав без білизни. Віз для мене халат, мені того року виповнилося сорок, халат у нього забрали. Віз бабусі хустку – теж відібрали. Він приїхав тільки з квітами. З гладіолусами. Проте радості в нього на обличчі не було.

Уранці підводиться ще нормальний: «Мамцю! Мамцю!» Надвечір обличчя темніє, очі важкі... Не опишу вам... Спочатку не пив ані краплі... Сидить і в стінку дивиться. Зірветься з дивана, ухопить куртку...

Стану у дверях:

– Ти куди, Валічку?

Він на мене гляне, як у простір. Пішов.

Повертаюся пізно з роботи, завод далеко, друга зміна, дзвоню у двері, а він не відчиняє. Він не впізнає мого голосу. Це так дивно, ну хай там голоси друзів не впізнає, але мій! Тим паче, «Валічок» – тільки я його так називала. Він ніби весь час чекав на когось, боявся.

Купила йому нову сорочку, почали міряти, дивлюся: у нього руки в порізах.

– Що це?

– Дрібниці, мамцю.

Потім уже дізналася. Після суду... В «учебці» різав собі вени... На показових навчаннях він був радистом і не встиг вчасно закинути рацію на дерево, не вклався у відведений час, і сержант змусив його вигребти з туалету п'ятдесят відер і пронести перед шеренгою. Він почав носити і знепритомнів. У шпиталі поставили діагноз: легке нервово-потрясіння. Тієї ж ночі він намагався порізати собі вени. Вдруге – в Афганістані... Перед тим як іти ім у рейд, перевірили: рація не працювала. Зникли дефіцитні деталі, хтось зі своїх поцупив... Хто? Командир звинуватив його в боягузстві, ніби це він деталі сховав, щоб не йти разом з усіма. А вони там усе один в одного крали, машини на запчастини розбирали й несли до дуканів, продавали. Купували наркотики... Наркотики, сигарети. Їжу. Вони завжди ходили голодні.

По телевізору йшла передача про Едіт Піаф, ми разом дивилися.

– Мамо, – спитав він мене, – а ти знаєш, що таке наркотики?

- Ні, - сказала я йому неправду, а сама вже стежила за ним, чи не покурює бува?

Жодних слідів. Але там вони наркотики вживали - це я знаю.

- Як там в Афганістані? - спитала якось.

- Мовчи, мамцю!

Коли він ішов з дому, я перечитувала його афганські листи, хотіла докопатися, зрозуміти, що з ним. Нічого особливого в них не знаходила, писав, що сумує за зеленою травою, просив бабусю сфотографуватися на снігу й вислати йому світлину. Але я ж бачила, відчувала, що з ним щось коїться. Мені повернули іншу людину... Це був не мій син. А я сама відправила його до армії, у нього було відтермінування. Я хотіла, щоб він став мужнім. Переконувала його і себе, що армія зробить його кращим, сильнішим. Я відправила його до Афганістану з гітарою, влаштувала на прощання солодкий стіл. Він друзів своїх покликав, дівчаток... Пам'ятаю, десять тортів купила.

Лише раз він заговорив про Афганістан. Надвечір... Заходить на кухню, я кролика готую. Миска в крові. Він пальці в цю кров умочив і дивиться на неї. Роздивляється. І сам до себе промовляє:

- Привозять друга з перебитим животом... Він просить, щоб я його добив... І я його добив...

Пальці в крові... Від кролячого м'яса, воно свіже... Він цими пальцями хапає сигарету та йде на балкон. Більше зі мною того вечора ані слова.

Пішла я до лікарів. Поверніть мені сина! Врятуйте! Усе розповіла... Перевіряли вони його, оглядали, але, крім радикуліту, нічого не знайшли.

Приходжу якось додому: за столом - четверо незнайомих хлопців.

- Мамцю, вони з Афгану. Я на вокзалі їх знайшов. Їм ночувати ніде.

- Я вам солодкого пирога зараз спечу. Миттю, - чомусь зраділа я.

Вони жили в нас тиждень. Не лічила, але, мабуть, ящиків зо три горілки випили. Щовечора зустрічала вдома п'ятьох незнайомих людей. П'ятим був мій син... Я не хотіла слухати їхні розмови, мене це лякало. Проте в одній же хаті... Ненавмисне підслухала... Вони казали, що, коли сиділи в засідці по два тижні, їм давали стимулятори, щоб були сміливішими. Але це все втаємничено. Якою зброєю краще вбивати... З якої відстані... Потім я це згадала, коли все сталося... Я потім стала думати, гарячково згадувати. А до того був тільки страх: «Ой, - казала я собі, - вони всі якісь божевільні. Усі божевільні».

Уночі... За день до того... Коли він... Мені наснився сон, що я чекаю на сина, його немає й немає. І ось його до мене приводять... Приводять ті чотири «афганці». І кидають на брудну цементну долівку... Ви розумієте, у хаті цементна підлога... У нас на кухні... Підлога - як у тюрмі.

На той час він уже вступив на підготовчий факультет до радіотехнічного інституту. Гарний твір написав. Щасливий був, що в нього все добре. Я навіть спершу подумала, що він заспокоюється. Піде вчитися. Одружиться. Але настане вечір... Я боялася вечора... Він сидить і тупо в стіну дивиться. Засне в кріслі... Мені хочеться кинутись, затулити його собою і нікуди не відпускати. А тепер мені сниться син: він малесенький і просить істочки... Він увесь час голодний. Ручки простягає... Завжди уві сні бачу його малесеньким і приниженим. А в житті?! Раз на два місяці – побачення. Чотири години розмови через скло...

На рік два побачення, коли я можу його хоча б погодувати. І ці собаки гавкають... Мені сниться цей гавкіт собачий. Він жене мене звідусіль.

До мене почав залицятися один чоловік... Квіти приніс... Коли він приніс мені квіти: «Відійдіть від мене, – закричала, – я мати вбивці». Спочатку я боялася когось із знайомих зустріти, у ванній зачинюся й чекаю, що стіни на мене впадуть. Мені здавалося, що на вулиці всі мене впізнають, показують одне одному, шепочуть: «Пам'ятаєте той жахливий випадок... Це її син убив. Четвертував людину. Афганський почерк...» Я виходила на вулицю тільки вночі, усіх нічних птахів вивчила. Упізнавала за голосами.

Слідство тривало... Тривало кілька місяців... Він мовчав. Я поїхала до Москви у військовий шпиталь Бурденка. Знайшла там хлопців, котрі служили в спецназі, як і він. Відкрилася ім...

– Хлопці, за що мій син міг убити людину?

– Певно, було за що.

Я мала сама переконатися, що він міг це зробити... Убити... Довго їх розпитувала і зрозуміла: міг! Питала про смерть... Ні, не про смерть, а про вбивство. Але ця розмова не викликала в них особливих почуттів, тих почуттів, які будь-яке вбивство зазвичай збуджує в нормальної людини, яка не бачила крові. Вони говорили про війну як про роботу, на якій потрібно вбивати. Потім я зустрічала хлопців, котрі теж були в Афганістані, і коли стався землетрус у Вірменії, поїхали туди з рятувальними загонами. Мене цікавило, я вже на цьому зациклилась: чи було їм страшно? Що вони відчували, коли бачили смерть? Ні, вони нічого не боялися, у них навіть почуття жалю притуплене. Розірвані... розплющені... черепи, кістки... Поховані під землею цілі школи... Класи... Як діти сиділи на уроці, так і пішли під землю. А вони згадували та розповідали про інше: які багаті склади вина відкопували, який коньяк, яке вино пили. Жартували: от би ще десь трусонуло. Але щоб у теплому місці, де виноград росте і роблять хороше вино... Вони що – здорові? У них нормальна психіка?

«Я його мертвим ненавиджу». Це він мені нещодавно написав. Через п'ять років... Що там відбулося? Мовчить. Знаю лише, що той хлопець, звали його Юрко, вихвалявся, що заробив в Афганістані багато чеків. А згодом з'ясувалося, що він в Ефіопії служив, прапорщик. Про Афганістан брехав...

На суді тільки адвокат сказала, що ми судимо хворого. На лаві підсудних – не злочинець, а хворий. Його треба лікувати. Але тоді, це сім років тому, тоді правди про Афганістан іще не було. Їх усіх називали героями. Воїнами-інтернаціоналістами. А мій син був убивцею... Тому що він учинив

тут те, що вони чинили там. За що їм там медалі й ордени давали... Чому ж його самого судили? Не судили тих, хто його туди послав? Навчив убивати! Я його цього не вчила... (Зривається на крик.)

Він людину вбив моею кухонною сокиркою... А вранці приніс і поклав її до шафки. Як звичайну ложку чи виделку...

Я заздрю матері, у якої син повернувся без обох ніг... Хай він її ненавидить, коли нап'ється. Увесь світ ненавидить... Хай кидається на неї, як звір. Вона купує йому повій, щоб він не збожеволів... Сама якось йому коханкою стала, тому що він дерся на балкон, хотів викинутися з десятого поверху. Я на все ладна... Я всім матерям заздрю, навіть тим, у кого сини в могилах лежать. Я сиділа б коло горбочка і була б щасливою. Носила би квіти.

Ви чуєте, як гавкають собаки? Вони за мною женуться. Я їх чую...

Мати

Із записників

(на війні)

Червень 1986 року

Я не хочу більше писати про війну... Знову жити серед «філософії зникнення» замість «філософії життя». Збирати нескінченний досвід небуття. Коли закінчила «У війни не жіноче обличчя», довго не могла бачити, як від звичайнісінького забою з носа дитини йде кров, втікала на відпочинку від рибалок, які весело викидали на прибережний пісок вихоплену з далеких глибин рибу, мене нудило від її завмерлих вибалушених очей. У кожного є свій запас сил, щоб захиститися від болю – фізичний і психологічний, мій був вичерпаний до краю. Мене зводило з глузду виття збитої машиною кішки, відводила очі від розчавленого дощового черв'яка. Засохлої на дорозі жаби... Думала не раз, що тварини, птахи, риби теж мають право на свою історію страждань. Її колись напишуть.

І раптом! Якщо це можна назвати «раптом». Іде сьомий рік війни... Але ми нічого про неї не знаємо, окрім героїчних телерепортажів. Час від часу нас змушують стрепенутися привезені здалеку цинкові домовини, які не вміщуються в пенальні розміри «хрущовок». Відгримлять жалобні салюти – і знову тиша. Наша міфологічна ментальність непорушна – ми справедливі і великі. І завжди наша правда. Горять-догорають останні відблиски ідеї світової революції... Ніхто не помічає, що пожежа вже вдома. Зайнявся власний будинок. Почалася горбачовська перебудова. Рвемося назустріч новому життю. Що на нас чекає попереду? На що будемо здатні після

стількох років штучного летаргічного сну? А наші хлопчики десь далеко невідомо за що гинуть...

Про що говорять навколо мене? Про що пишуть? Про інтернаціональний обов'язок і геополітику, про наші державні інтереси і південні кордони. І цьому вірять. Вірять! Матері, які нещодавно в розпачі билися над сліпими металевими ящиками, у яких ім повернули синів, виступають у школах і військових музеях, закликаючи інших хлопчиків «виконати свій обов'язок перед Батьківщиною». Цензура уважно стежить, щоб у військових нарисах не згадували про загибель наших солдатів, нас запевняють, що «обмежений контингент» радянських військ допомагає братньому народові будувати мости, дороги, школи, розвозити добрива й борошно по кишлаках, а радянські лікарі приймають пологи в афганських жінок. Солдати, які повернулися додому, приносять до школи гітари, щоб заспівати про те, про що треба кричати.

З одним довго розмовляла... Я хотіла почути про болісність цього вибору – стріляти чи не стріляти? А для нього тут ніби – жодної драми. Що добре? Що погано? Добре «в ім'я соціалізму» вбити? Для цих хлопчиків межі моральності окреслені військовим наказом. Правда, про смерть вони говорять обережніше, ніж ми. Тут одразу виявляється відстань між нами.

Як одночасно переживати історію і писати про неї? І не можна будь-який шмат життя, увесь екзистенційний «бруд» узяти за петельки і втягти в книгу. В історію. Потрібно «проламати час» і «впіймати дух».

«В гіркоти двадцять може бути відтінків» (В. Шекспір. Ричард II).

...На автобусній станції, у напівпорожньому залі очікування сидів офіцер із дорожньою валізою, поряд з ним худий хлопчина, підстрижений під солдатську «нулівку», копирсав виделкою в ящику з висохлим фікусом. Невигадливо підсіли до них сільські жіночки, випитали: куди, навіщо, хто? Офіцер супроводжував додому солдата, який збожеволів: «Від Кабула копає, що трапиться в руки, тим і копає: лопатою, виделкою, палицею, авторучкою». Хлопчина підвів голову: «Ховатися треба... Я вирию щілину... У мене швидко виходить. Ми називали їх братськими могилами. Велику щілину для всіх вас викопаю...»

Уперше я побачила зіниці завбільшки з око...

Я стою на міському кладовищі... Навколо сотні людей. По центру – дев'ять домовин, оббитих червоним ситцем. Виголошують промови військові. Узяв слово генерал... Жінки в чорному плачуть. Люди мовчать. Тільки маленьке дівчатко з кісками захиляється над домовиною: «Тату! Та-а-аточку!!! Де ти? Ти обіцяв мені ляльку привезти. Гарну ляльку! Я намалювала тобі цілий альбом будиночків і квіточок... Я на тебе чекаю...» Дівчинку підхоплює на руки молодий офіцер і несе до чорної «Волги». Але ми ще довго чуємо: «Тату! Та-а-аточку... Любий та-а-аточку...»

Генерал виступає... Жінки в чорному плачуть. Ми мовчимо. Чому ми мовчимо?

Я не хочу мовчати... І не можу більше писати про війну.

Вересень 1988 року

5 вересня

Ташкент. В аеропорту задуха, пахне динями, не аеропорт, а баштан. Дві години ночі. Безстрашно шугають під таксі гладкі напівдикі кішки, кажуть, афганські. Серед засмаглого курортного натовпу, серед ящиків, кошиків із фруктами стрибають на милицях молоді солдати (хлопчаки). На них ніхто не зважає, вже звикли. Вони сплять і ідять тут же, на долівці, на старих газетах і журналах, тижнями не можуть купити квитки до Саратова, Казані, Новосибірська, Києва... Де їх скалічили? Що вони там захищали? Нікому не цікаво. Тільки маленький хлопчик не зводить з них широко розплющених очей, і п'яна жебрачка підійшла до одного солдатика:

– Ходи сюди... пожалію...

Він відмахнувся милицею. А вона, не образившись, додала ще щось сумне і жіноче.

Поряд зі мною сидять офіцери. Говорять про те, які в нас погані протези. Про черевний тиф, холеру, малярію і гепатит. Як у перші роки війни не було ні колодязів, ні кухонь, ні лазень, нічим було навіть мити посуд. А ще про те, хто що привіз: хто – «відик», хто магнітофон – «Шарп» або «Соні». Запам'яталося, якими очима вони дивилися на гарних, відпочилих жінок у відвертих сукнях...

Довго чекаємо військового літака на Кабул. Кажуть, що спочатку завантажать техніку, а потім людей. Чекає людей із сотню. Усі – військові. Несподівано багато жінок.

Уривки з розмов:

– Втрачаю слух. Першими перестав чути птахів, які високо співають. Наслідки контузії в голову... Вівсянку, наприклад, не чую зовсім. Записав її на магнітофон і запускаю на повну потужність...

– Спочатку стріляєш, а потім з'ясовуєш, хто це – жінка чи дитина? У кожного свій кошмар...

– Віслюк під час обстрілу лягає, а скінчиться обстріл – підхоплюється.

– Хто ми в Союзі? Проститутки? Це ми знаємо. Хоча б на кооператив заробити. А чоловіки? Що чоловіки? Усі п'ють.

– Генерал говорив про інтернаціональний обов'язок, про захист південних кордонів. Навіть розчулився: «Візьміть ім льодяників. Це ж діти. Найкращий подарунок – цукерки».

– Офіцер був молодий. Дізнався, що відтяли ногу: заплакав. Обличчя як у дівчинки – рум'яне, біле. Я спочатку боявся мертвих, особливо якщо без ніг або без рук. А потім звикла...

- Беруть у полон. Відрізають кінцівки й перетягують джгутами, щоб не померли від крововтрати. І так лишають, наші підбирають обрубки. Ті хочуть померти, їх попри бажання лікують. А вони після шпиталю не хочуть повертатися додому.

- На митниці побачили мій порожній саквояж: «Що везеш?» - «Нічого». - «Нічого??» Не повірили. Змусили роздягтися до трусів. Усі везуть по два-три чемодани.

У літаку мені дісталася місце коло прикутого ланцюгами бронетранспортера. На щастя, майор біля мене виявився тверезим, усі решта навколо були п'яними. Неподальк хтось спав на бюсті Маркса (портрети й бюсти соціалістичних вождів навалили без упакування), везли не лише зброю, але й набір усього необхідного для радянських ритуалів. Лежали червоні прапори, червоні стрічки...

Виття сирени...

- Прокидайтеся. А то проспите царство небесне. - Це вже над Кабулом.

Заходимо на посадку.

...Гул гармат. Патрульні з автоматами і в бронежилетах вимагають перепустки.

Я не хотіла більше писати про війну. Але ось я на справжній війні. Скрізь люди війни, речі війни. Час війни.

12 вересня

Щось є аморальне в спогляданні чужих мужності й ризику. Вчора йшли на сніданок, привіталися з вартовим. За півгодини його вбив осколок міни, який випадково залетів до гарнізону. Цілий день намагалася згадати обличчя того хлопчика...

Журналістів тут називають казкарями. Письменників теж. У нашій письменницькій групі самі чоловіки. Рвуться на далекі застави, хочуть піти в бій. Питаю в одного:

- Навіщо?

- Мені це цікаво. Скажу: на Салангу був. Постріляю.

Не можу позбутися відчуття, що війна - виплід чоловічої природи, багато в чому мною незбагненний. Але буденність війни неймовірна. У Аполлінера: «Ох, яка ж то гарна війна».

На війні все інше: і ти, і природа, і твої думки. Тут я зрозуміла, що людська думка може бути дуже жорстокою.

Запитую і слухаю скрізь: у солдатській казармі, ідальні, на футбольному полі, увечері на танцях – неочікувані тут атрибути мирного життя:

– Я вистрілив упритул і побачив, як розлітається людський череп. Подумав: «Перший». Після бою – поранені і вбиті. Усі мовчать... Мені сняться тут трамваї. Як я на трамваї іду додому... Улюблений спогад: мама пече пироги. У хаті пахне солодким тістом...

– Товаришуеш із хорошим хлопцем... А потім бачиш, як його нутроші на камінні висять. Починаеш мститися.

– Чекаємо на караван. У засідці два-три дні. Лежимо в гарячому піску, випорожняємося під себе. Під кінець третього дня сатаніеш. І з такою ненавистю випускаєш першу чергу. Після стрілянини, коли все скінчилося, виявилось: караван ішов з бананами і джемом. На все життя солодкого наїлися...

– Узяли в полон «духів»... Допитуємося: «Де військові склади?» Мовчать. Підняли двох на гелікоптерах: «Де? Покажи». Мовчать. Скинули одного на скелі...

– Кохатися на війні і після війни – це не одне і те саме. На війні все як уперше...

– «Град» стріляє... Міни летять... А над усім цим стоїть: жити! жити! жити! Але ти нічого не знаєш і не хочеш знати про страждання іншої сторони. Жити – та й годі. Жити!

Написати (розповісти) про самого себе всю правду – це, як зауважив Пушкін, неможливість фізична.

На війні людину рятує те, що свідомість відвертається, розсіюється. Але смерть навколо безглузда, випадкова. Без високих сенсів.

...На танку червоною фарбою: «Помстимося за Малкіна».

Посеред вулиці стояла навколішки молода афганка перед убитою дитиною і голосила. Так голосять, напевне, тільки поранені звірі.

Проїжджали повз убиті кишляки, що схожі на переоране поле. Мертва глина нещодавнього людського житла була страшніша за темряву, з якої могли вистрелити.

У шпиталі я поклала плюшевого ведмедика на ліжко афганського хлопчика. Він узяв іграшку зубами і так бавився, посміхаючись, обох рук у нього не було. «Твої росіяни стріляли, – переклали мені слова його матері. – А в тебе є діти? Хто? Хлопчик чи дівчинка?» Я так і не зрозуміла, чим дужче були сповнені її слова – жахом чи про- щенням?

Розказують про жорстокість, з якою моджахеди розправляються з нашими полоненими. Схоже на середньовіччя. Тут і справді інший час, календарі показують чотирнадцяте століття.

У Лермонтова, у «Герої нашого часу», Максимич, оцінюючи дії горянина, котрий зарізав батька Бели, каже: «Звичайно, по-їхньому він цілком мав рацію», – хоча з точки зору росіянина – вчинок звірячий. Письменник уловив цю дивну російську рису – уміння стати на позицію іншого народу, побачити речі і «по-їхньому».

А тепер...

17 вересня

Щодня бачу, як людина котиться донизу. І рідко – вгору.

В Достоевського Іван Карамазов зауважує: «Звір ніколи не може бути таким жорстоким, як людина, таким артистично, таким художньо жорстоким».

Так, я підозрюю: ми не хочемо про це чути, не хочемо цього знати. Але на кожній війні, хто б не вів її та в ім'я чого б не вів – Юлій Цезар чи Йосип Сталін, – люди вбивають одне одного. Це вбивство, але про це в нас не прийнято замислюватись. Навіть чомусь у школах ми говоримо не про патріотичне, а про військово-патріотичне виховання. Хоча чому я дивуюсь? Усе зрозуміло – військовий соціалізм, військова країна, військове мислення.

Не можна так випробовувати людину. Людина не витримує таких випробувань. У медицині це називається «гострим дослідом». Дослідом на живому.

Увечері в солдатському гуртожитку навпроти готелю ввімкнули магнітофон. Я теж слухала «афганські» пісні. Дитячі, ще не сформовані голоси хрипіли під Висоцького: «Сонце упало в кишлак, як велетенська бомба», «Мені не треба слави. Нам би жити – і вся нагорода», «Навіщо ми вбиваємо? Навіщо нас вбивають?», «Ось уже й обличчя став я забувати», «Афганістан, ти більше, ніж обов'язок. Ти – наше світотворення», «Як великі птахи, стрибають одноногі біля моря», «Мертвий, він уже нічий. Немає вже ненависті в нього на обличчі».

Уночі мені снився сон: наші солдати від'їжджають до Союзу, я – серед тих, хто проводить. Підходжу до одного хлопчини, він без язика, німий. Після полону. З-під солдатського кітеля стирчить шпитальна піжама. Я щось питаю в нього, а він лише своє ім'я пише: «Іванко... Іванко...» Так чітко розрізняю його ім'я – Іванко. Обличчям схожий на хлопчинку, з яким удень розмовляла, він повторював без кінця: «На мене мама вдома чекає».

Проїжджали замерзлими вуличками Кабула, повз знайомі плакати в центрі міста: «Світле майбутнє – комунізм», «Кабул – місто миру», «Народ і партія єдині». Наші плакати, віддруковані в наших друкарнях. Наш Ленін тут стоїть зі зведеною рукою...

Познайомились із кінооператорами з Москви.

Вони знімали завантажування «чорного тюльпана». Не підводячи очей, розповідають, що мертвих одягають у стару військову форму сорокових років, ще з галіфе, іноді кладуть роздятнених, трапляється, що й цієї форми бракує. Старі дошки, іржаві цвяхи... «До холодильника привезли нових убитих. Наче несвіжим кабаном тхне».

Хто мені повірить, коли я про це напишу?

20 вересня

Бачила бій...

Трое солдатів убито... За вечерею ніхто про бій і про мертвих не згадував, хоча вони лежали десь поруч.

Право людини не вбивати. Не вчитись убивати. Воно в жодній конституції не записане.

Війна – мир, а не подія... Усе тут інше: і пейзаж, і людина, і слова. Запам'ятовується театральна частина війни: розвертається танк, лунають команди... Світяться шляхи куль у темряві...

Думати про смерть, як думати про майбутнє. Щось відбувається з часом, коли думаєш про смерть і бачиш її. Нарівні зі страхом смерті – привабливість смерті...

Нічого не треба вигадувати. Уривки видатних книг скрізь. У кожному.

У розповідях (зчаста!) вражає агресивна наївність наших хлопчиків. Нещодавніх радянських десятикласників. А я хочу від них домогтися діалогу людини з людиною в собі.

А все-таки? Якою мовою ми розмовляємо із собою, з іншими? Мені подобається мова вільного спілкування, вона нічим не обтяжена, відпущена на волю. Все гуляє і святкує: синтаксис, інтонація, акценти, і – точно відновлюється почуття. Я стежу за почуттям, а не за подією. Як розвивались наші почуття, а не події. Можливо, те, що я роблю, схоже на роботу історика, але я історик безслідного. Що відбувається з великими подіями? Вони перекочують в історію, а ось маленькі, але головні для маленької людини, зникають безслідно. Сьогодні один хлопчик (через свою тендітність і хворобливий вигляд мало схожий на солдата) розповідав, як незвично і водночас азартно вбивати гуртом. І як страшно розстрілювати.

Хіба це залишиться в історії? Відчайдушно роблю (від книги до книги) одне й те саме – применшую історію до людини.

Думала про неможливість писати книгу про війну на війні. Заважають жаль, ненависть, фізичний біль, дружба... І лист із дому, після якого так хочеться жити... Розповідають, що, коли вбивають, намагаються не дивитись в очі навіть верблюдові. Тут атеїстів немає. І всі забобонні.

Мені дорікають (особливо офіцери, солдати рідше), що я, мовляв, сама не стріляла і мене не брали на мушку – як же я можу написати про війну? А може, це і добре, що я не стріляла?

Де та людина, якій лише думка про війну несе страждання? Я її не знаходжу. Проте вчора біля штабу лежав мертвий невідомий птах. І дивно... Військові підходили до нього, намагались угадати – хто це? Жаліли.

Є якесь натхнення на мертвих обличчях... Ніяк не можу звикнути і до безумства звичайного на війні – вода, сигарети, хліб... Особливо коли ми йдемо з гарнізону і сходимо в гори. Там людина віч-на-віч із природою і випадком. Пролетить куля повз чи не пролетить? Хто вистрілить першим – ти чи він? Там починаєш бачити людину природну, а не суспільну.

А в Союзі по телевізору показують, як висаджують алеї дружби, котрих тут ніхто з нас не бачив і не саджав.

Достоевський у «Бесах»: «Переконання і людина – це, здається, дві речі, багато в чому відмінні... Усі винні... якщо б у цьому всі переконались!» І в нього така сама думка, що людство знає про себе більше, набагато більше, ніж устигло зафіксувати в літературі, у науці. Він казав, що це думка не його, а Вол. Соловйова.

Якби я не читала Достоевського, мене б охопив більший розпач...

21 вересня

Десь далеко працює установка «Град». Моторшно навіть на відстані.

Після великих війн ХХ століття і масових смертей, щоб писати про сучасні маленькі війни, такі, як афганська, потрібні інші етичні й метафізичні позиції. Має бути затребуваним маленьке, особисте і окреме. Одна людина. Для когось єдина. Не як держава ставиться до неї, а хто вона для матері, для дружини. Для дитини. Як нам повернути собі нормальний зір?

Мене цікавить і тіло, людське тіло, як зв'язок між природою та історією, між твариною і мовленням. Усі фізичні деталі важливі: як змінюється кров на сонці, людина на коні... Життя неймовірно художнє саме по собі, і, хай як це жорстко звучить, – особливо художнім є людське страждання. Темний бік мистецтва. Ось учора я бачила, як збирали по шматочках хлопців, які підірвались на протитанковій міні. Могла не йти дивитись, але пішла, щоб написати. Тепер пишу...

А все-таки, чи й треба було йти? Я чула, як офіцери кепкували за мою спиною: злякається, мовляв, панянка. Я пішла, і нічого героїчного в цьому не було, тому що я там знепритомніла. Чи то від спеки, чи то від потрясіння. Хочу бути чесною.

23 вересня

Піднялась на гелікоптері... Згори побачила сотні заготовлених про запас цинкових трун, які красиво і страшно блищали на сонці...

Стикнувшись із чимось схожим – і одразу думка: література задихається у своїх межах... Копіюванням і фактом можна висловити лише видиме оком, а кому потрібен ретельний звіт про те, що відбувається? Потрібне щось інше... Зафіксовані миттєвості, вирвані з життя...

25 вересня

Я повернуся звідси вільною людиною... Я не була нею, поки не побачила того, що ми чинимо тут. Було страшно і самотньо. Повернувшись і не піду більше до жодного військового музею...

* * *

Не називаю в книзі справжніх імен. Одні просили про таємницю сповіді, інші самі хочуть забути про все. Забути те, про що писав Толстой, – що «людина змінна». У ній є все.

А в щоденнику я зберегла прізвища. Може, колись мої герої захочуть, щоб їх упізнали:

Сергій Амірханян, капітан; Володимир Агапов, старший лейтенант, начальник артобслуги; Тетяна Білозерських, службовка; Вікторія Володимирівна Барташевич, мати загиблого рядового Юрія Барташевича; Дмитро Бабкін, рядовий, оператор-навідник; Сайя Омелянівна Бабук, мати загиблої медсестри Світлани Бабук; Марія Терентіївна Бобкова, мати загиблого рядового Леоніда Бобкова; Олімпіада Романівна Баукова, мати загиблого рядового Олександра Баукова; Таїсія Миколаївна Богуш, мати загиблого рядового Віктора Богуша; Вікторія Семенівна Валович, мати загиблого

старшого лейтенанта Валерія Валовича; Тетяна Гайсенко, медсестра; Вадим Глушков, старший лейтенант, перекладач; Геннадій Губанов, капітан, льотчик; Інна Сергіївна Галовнєва, мати загиблого старшого лейтенанта Юрія Галовнєва; Анатолій, майор, пропагандист арtpолку; Денис Л., рядовий гранатометник; Тамара Довнар, дружина загиблого старшого лейтенанта Петра Довнара; Катерина Микитівна Платіцина, мати загиблого майора Олександра Платіцина; Володимир Єроховець, рядовий гранатометник; Софія Григорівна Журавльова, мати загиблого рядового Олександра Журавльова; Наталія Жестовська, медсестра; Марія Онуфріївна Зільфігарова, мати загиблого рядового Олега Зільфігарова; Вадим Іванов, старший лейтенант, командир саперного взводу; Галина Федорівна Ільченко, мати загиблого рядового Олександра Ільченка; Євген Красник, рядовий, мотострілець; Костянтин М., військовий радник; Євген Котельников, старшина, санінструктор розвідроті; Олександр Костаков, рядовий, зв'язківець; Олександр Кувшинников, старший лейтенант, командир мінометного взводу; Надія Сергіївна Козлова, мати загиблого рядового Андрія Козлова; Марина Кисельова, службовка; Тарас Кецмур, рядовий; Петро Курбанов, майор, командир гірськострілецької роти; Василь Кубик, прапорщик; Олег Лелюшенко, рядовий, гранатометник; Олександр Лелетко, рядовий; Сергій Лоскутов, військовий хірург; Валерій Лисичьонко, сержант, зв'язківець; Олександр Лавров, рядовий; Віра Лисенко, службовка; Артур Метлицький, рядовий, розвідник; Євген Степанович Мухортов, майор, командир батальйону і його син Андрій Мухортов, молодший лейтенант; Лідія Юхимівна Манкевич, мати загиблого сержанта Дмитра Манкевича; Галина Млява, дружина загиблого капітана Степана Млявого; Володимир Михолап, рядовий, мінометник; Максим Медведєв, рядовий, авіанавідник; Олександр Ніколаєнко, капітан, командир ланки вертольотів; Олег Л., вертолітник; Наталія Орлова, службовка; Галина Павлова, медсестра; Володимир Панкратов, рядовий, розвідник; Віталій Руженцев, рядовий, водій; Сергій Русак, рядовий, танкіст; Михайло Сиротин, старший лейтенант, льотчик; Олександр Сухоруков, старший лейтенант, командир гірськострілецького взводу; Тимофій Смирнов, сержант, артилерист; Валентина Кирилівна Санько, мати загиблого Валентина Санька; Ніна Іванівна Сидельнікова, мати; Володимир Сіманін, підполковник; Томас М., сержант, командир взводу піхоти; Леонід Іванович Татарченко, батько загиблого рядового Ігоря Татарченка; Вадим Трубін, сержант, боець спецпризначення; Володимир Уланов, капітан; Тамара Фадєєва, лікар-бактеріолог; Людмила Харитончик, дружина загиблого старшого лейтенанта Юрія Харитончика; Анна Хакас, службовка; Валерій Худяков, майор; Валентина Яковлева, прапорщик, начальник секретної частини...

День перший. «Во багато прийде під іменем моїм...»

Уранці довгий, як автоматна черга, дзвінок:

– Послухай, – почав він, не назвавшись, – читав твого пасквіля, якщо ще хоч рядок надрукуєш...

– Хто ви?

– Один із тих, про кого ти пишеш. Нас іще покличуть, нам іще дадуть до рук зброю, щоб ми навели лад. Доведеться вам відповідати за все. Лише друкуйте побільше своїх прізвись і не ховайтеся за псевдонімами. Ненавиджу пацифістів! Ти сходила з повною викладкою в гори, йшла на бетеері, коли п'ятдесят градусів вище нуля? Ти відчуваєш ночами різкий сморід колючок? Не відчуваєш... Ні... Отже, не чіпай! Це наше! Навіщо тобі? Ти – баба, дітей народжуй!

– Чому не назвешся?

– Не чіпай! Кращого друга, він мені братом був, у целофановому мішку з рейду приніс... Окремо голова, окремо руки, ноги... Шкіру знято, як з кабана... Оброблена туша... А він на скрипці грав, вірші складав. Ось він би написав, а не ти... Матір його через два дні після похорону в психушку відвезли. Вона на цвинтарі спала, на його могилі. Узимку спала на снігу. Ти! Ти... Не чіпай це! Ми були солдатами, нас послали туди. Ми виконували наказ. Я складав військову присягу. Прапор на колінах цілував.

«– Стережіться, щоб хто не спокусив вас; бо багато прийде під іменем Моїм». Новий Заповіт. Євангеліє від Матвія.

– Розумники! Через десять років усі стали розумниками. Хочете чистенькими лишитись? А ми, значить, чорненькі... Ти навіть не знаєш, як куля летить. Автомата в руках не тримала... Плювати мені на ваші Нові Заповіти! Я свою правду в целофановому мішку ніс... Окремо голова, окремо руки... Іншої правди немає... – І гудок у слухавці, схожий на далекий вибух.

Усе-таки я шкодую, що ми з ним не домовилися. Можливо, це був мій головний герой...

Автор

– До мене пробивались лише голоси... Скільки б я ні напружувався, голоси були без облич. Вони то йшли, то повертались. Здається, устиг подумати: «Помираю». І розплющив очі...

Я опритомнів у Ташкенті на шістнадцятий день після підриву. Коли приходиш до тями, відчуваєшся мерзотно, здається, що краще не бути... Уже назад не повертатися... Було б комфортніше. Туман і нудота, це навіть не нудота, а захливання, наче в легенях повно води. Довго виходиш із цього стану. Туман і нудота... Голова болить від власного шепоту, голосніше від шепоту говорити я не міг. Позаду вже був кабульський шпиталь. У Кабулі мені розітнули череп – там була каша, видалили дрібні шматочки кісток, зібрали на шурупи без суглобів ліву руку. Перше відчуття: жаль за тим, що нічого не вернеться, не побачу друзів, найприкріше – не зможу залізти на турнік.

Провалився у шпиталях без п'ятнадцяти днів два роки. Вісімнадцять операцій, чотири – під загальним наркозом. Про мене студенти курсові писали: що в мене є, чого в мене немає. Сам поголитися не міг, голили хлопці. Першого разу вони вилили на мене пляшку одеколону, а я кричу:

«Несіть другу!» Немає запаху. Я його не відчуваю. Витягли все з тумбочки: ковбасу, огірки, мед, цукерки – ніщо не пахне! Колір є, смак є, а запаху немає. Мало з глузду не спав! Настала весна, дерева розквітли, а я все це бачу, а не чую. У мене виїняли півтора кубічних сантиметра мозку, і, певно, якийсь центр було видалено, той, з яким пов'язані запахи. Я і тепер, п'ять років минуло, не відчуваю запах квітів, тютюнового диму, жіночих парфумів. Одеколон можу відчути, якщо запах грубий і сильний, але флакон треба сунути під самий ніс. Певно, частина мозку, що залишилася, взяла втрачену здатність на себе. Гадаю, так.

У шпиталі отримав листа від друга. Від нього дізнався, що наш бетеер підірвався на італійській фугасній міні. Він бачив, як разом із двигуном вилетіла людина... Це був я...

Виписали мене, надали допомогу – триста карбованців. За легке поранення належить сто п'ятдесят, за важке – триста. Далі живи, як хочеш. Пенсія – копійки. Переходь на утримання до батьків. У мого батька без війни – війна. Посивів, гіпертоніком став.

На війні я не прозрів, я став прозрівати після. І все закрутилось у зворотний бік...

Призвали мене вісімдесят першого. Війна тривала вже два роки, але на «гражданці» про неї знали мало і говорили мало. У нашій родині вважали: якщо влада послала туди війська, отже, треба. Так міркували мій батько, сусіди. Не пам'ятаю, щоб у когось була інша думка. Навіть жінки не плакали, усе це було ще далеким і не страшним. Війна і не війна, якщо війна, то якась дивна, без убитих і полонених. Ще ніхто не бачив цинкових трун. Це потім ми довідались, що труни вже в місто привозили, але ховали потайки, уночі, на надгробках писали «помер», а не «загинув». Але ніхто не питав себе: від чого це раптом у нас стали помирати в армії дев'ятнадцятирічні хлопці? Від горілки чи від грипу? А може, апельсинів переїли? Плакали їхні рідні, а решта жила як жила, якщо це їх не обходило. У газетах писали, що наші солдати будують мости, саджають алеї дружи, а наші лікарі лікують афганських жінок і дітей.

У вітебській «учебці» не було таємницею, що нас готують до Афганістану. Дехто намагався «відкосити» за будь-яку ціну. Один зізнався, що боїться, мовляв, нас там усіх перестріляють. Я став його зневажати. Перед самим від'їздом іще один відмовився їхати: спочатку брехав – загубив комсомольського квитка, квиток знайшовся, вигадав – дівчина в нього народжує. Я вважав його ненормальним. Ми їхали робити революцію! Так нам казали. І ми вірили. Ввижалося попереду щось романтичне.

Куля наштовхується на людину, ти чуєш – його не забути, ні з чим не сплутати – характерний мокрий ляпас. Знайомий хлопець поруч падає долілиць, у ідку, як попіл, пилуку. Ти перевертаєш його на спину: у зубах затиснута сигарета, яку щойно ти йому дав. Вона ще димить... Я не готовий був стріляти в людину, я ще з мирного життя. З миру... Першого разу дієш як уві сні: біжиш, тягнеш, стріляєш, але нічого не запам'ятовуєш, після бою не можеш розповісти. Усе наче за склом... За стіною дощу... Наче страшний сон бачиш. Від переляку прокидаєшся, а згадати щось несила. Щоб відчути жаж, виявляється, треба його запам'ятати, звикнути до нього. За два-три тижні від тебе колишнього нічого не лишається, лише твоє ім'я. Ти – це вже не

ти, а інша людина. Думаю, так... Певно, це так... І ця інша... Ця людина, побачивши вбитого, уже не лякається, а спокійно або з гіркотою думає про те, як буде стягувати його зі скелі або тягнути в спеку кілька кілометрів. Вона не уявляє... А вона вже знає, як тхнуть у спеку вивернуті нутрощі і не відпирається запах людського калу і крові. Уява? Уява стишується. Ти бачиш: у брудній калюжі розплавленого металу шкіряться обгорілі черепи – наче кілька годин тому тут не кричали, а сміялись, помираючи. Але все несподівано звичайне... Просто... З'являється загострене і бентежливе збудження, коли бачиш убитого: не мене! Це так швидко відбувається... Ось таке перевтілення... Дуже швидке. Воно відбувається з усіма.

Для людей на війні в смерті немає таємниці. Убивати – це просто натискати на спусковий гачок. Нас учили: залишається живим той, хто вистрелить першим. Такий закон війни. «Тут ви повинні вміти дві речі – швидко ходити і влучно стріляти. Думати буду я», – казав командир. Ми стріляли, куди нам накажуть. Я був навчений стріляти, куди мені накажуть. Стріляв, не шкодував нікого. Міг убити дитину. Адже з нами там воювали всі: чоловіки, жінки, старі, діти. Іде колона через кишлак. У першій машині гложне мотор. Водій вилазить із кабіни, піднімає капот... Хлопчисько, років десяти, йому ножем – у спину. Там, де серце. Солдат ліг на двигун... Із хлопчиська решето зробили... Дай тієї миті нам команду – зітерли б кишлак на порох. Зітерли. Кожен намагався вижити. Думати було ніколи. Нам же по вісімнадцять-двадцять років. До чужої смерті я звик, а власної боявся. Бачив, як від людини в одну секунду нічого не лишається, наче її зовсім і не було. І в порожній труні відправляли на батьківщину парадну форму. Чужої землі насиплють, щоб потрібна вага була... Хотілось жити. Ніколи так не хотілось жити, як там. Повернулись із бою – сміємося. Я ніколи так не сміявся, як там. Старі анекдоти йшли в нас за перший гатунок. Ось хоча б цей...

Потрапив фарцовщик на війну. Спершу з'ясував, скільки чеків коштує один полонений «дух». У вісім чеків оцінили. За два дні стоїть курява біля гарнізону: веде він двісті полонених. Друг просить: «Продай одного. Сім чеків даю». – «Що ти, дорогий? Сам за дев'ять купив».

Сто разів буде хтось розповідати – сто разів будемо сміятись. Реготали до болю в животі через будь-яку дрібницю.

Лежить «дух» (так ми називали душманів-моджахедів) зі словником. Снайпер. Побачив три маленькі зірочки – старший лейтенант... Погортав словника: за три зірочки – п'ятдесят тисяч афгані. Лусь! Одна велика зірка – майор – двісті тисяч афгані. Лусь! Дві маленькі зірочки – прапорщик. Лусь! Уночі ватажок розраховується: за старшого лейтенанта – дати афгані, за майора – дати афгані. За... Що? Прапорщик? Ти ж нашого годувальника вбив! Хто згушенку і консерви, хто ковдри нам продасть? Повісити!

Про гроші говорили багато. Більше ніж про смерть. Я нічого не привіз. Осколок, що з мене витягли, – і все. Хтось брав... Фарфор, коштовне каміння, прикраси, килими... Це на бойових, коли ходили в кишлаки. Хтось купував, міняв... Ріжок патронів за косметичний набір: туш, пудра, тіні для коханої. Патрони продавали вареними. Куля варена не вилітає, а випльовується зі ствола. Вбити нею неможливо. Ставили відра або тази, кидали туди патрони і кип'ятили дві години. Готово! Ввечері несли на

продаж. Бізнесом займались командири і солдати, герої і боягузи. У ідальнях зникали ножі, миски, ложки, виделки. У казармах недораховувались кухлів, табуреток, молотків. Зникали штики від автоматів, дзеркала з машин, запчастини... Нагороди також... У дуках брало все, навіть те сміття, що вивозили з гарнізонного містечка: консервні бляшанки, старі газети, іржаві цвяхи, шматки фанери, целофанові мішечки... Сміття продавали машинами. Долар і вода завжди знайдуть собі дорогу. Всюди. Солдат мріяв... Було три... Три солдатські мрії: купити хустку матері, подрузі – косметичний набір, а собі плавки. Тоді плавки у Союзі не було. Ось така це була війна.

Нас називають «афганцями». Чуже ім'я. Наче знак. Мітка. Ми не такі, як усі. Інші. Які? Я не знаю, хто я: герой чи дурень, на котрого треба пальцем показувати. А може, злочинець? Уже говорять, що це була політична помилка. Сьогодні тихо говорять, завтра будуть голосніше. А я там кров залишив... Свою... І чужу... Нам давали ордени, яких ми не носимо... Ми ще будемо їх повертати... Ордени, отримані чесно на нечесній війні... Запрошують виступати в школах. А що розповідати? Про бойові дії... Про першого вбитого... Про те, що я досі боюся темряви, коли щось падає – здригаюся... Як брали полонених, але до полку не доводили... Не завжди... (Мовчить.) За півтора року війни я не бачив жодного душмана живого, лише мертвих. Про колекції засушених людських вух? Бойові трофеї... Ними хвалилися... Про кишляки після артилерійської обробки, схожі вже не на житло, а на розоране поле? Про це хіба хочуть почути в наших школах? Ні, там потрібні герої. А я пам'ятаю, як ми руйнували, убивали і тут же будували, роздавали подарунки. Усе це існувало настільки поруч, що розділити досі не можу. Боюся цих спогадів... Ховаюся від них. Відмахуюсь... Не знаю жодної людини, яка повернулася б звідти – і не пила, не палила. Слабкі сигарети мене не рятують, шукаю «Мисливські», які ми там курили... А курити лікарі забороняють... У мене половина голови із заліза. І випити не можу...

Не пишть лише про наше афганське братство. Його немає. Я в нього не вірю. На війні ми були об'єднані: нас однаково ошукали, ми однаково хотіли жити і однаково хотіли додому. Тут нас об'єднує те, що в нас нічого немає, а блага в нашій країні роздають через блат і за привілеями. А нам винні за кров. У нас однакові проблеми: пенсії, квартири, хороші ліки, протези, меблеві гарнітури... Вирішимо їх, і наші клуби розпадуться. Ось я дістану, пропхаю, вигризу собі квартиру, меблі, холодильник, пральну машинку, японського «відика» – і годі! Одразу стане зрозуміло, що мені в цьому клубі робити нічого. Молодь до нас не потяглася. Їй ми незрозумілі. Начебто прирівняні до учасників Великої Вітчизняної війни, але ті Батьківщину захищали, а ми? Ми були в ролі німців – як мені один хлопець сказав. Думаю, так... Так... Так вони на нас дивляться... А ми на них злі. Вони тут музику слухали, з дівчатами танцювали, книжки читали, поки ми там кашу сиру їли й підривалися на мінах. Хто там зі мною не був, не бачив, не пережив, не відчув – той мені ніхто.

Через десять років, коли в нас повилазять наші гепатити, контузії, малярії, від нас будуть позбавлятися. На роботі, вдома... Нас перестануть садовити до президій. Усім ми будемо тягарем... Навіщо ваша книга? Для кого? Нам, хто звідти повернувся, усе одно не сподобається. Хіба розкажеш усе як було? Як убиті верблуди й убиті люди лежать в одній калюжі крові, їхня кров перемішалася. Кому це потрібно? Ми вдома всім чужі. Усе, що

в мене лишилось, – це мій дім, дружина, дитина, яку вона незабаром народить. Кілька друзів звідти. Більше я нікому не вірю.

І вже не повірю.

Рядовий, гранатометник

– Десять років я мовчав... Мовчав про все...

У газетах писали: полк здійснив навчальний марш... Провів навчальну стрільбу... Ми читали, і було прикро. Наш взвод супроводжував машини. Автомобіль можна викруткою пробити, для кулі він – мішень. Щодня в нас стріляли, нас убивали. Убили поруч знайомого хлопця. Першого... на моїх очах. Ми ще мало знали один одного... З міномета стріляли. Помирав він довго, у ньому сиділо багато осколків. Нас упізнавав. Але кликав незнайомих нам людей...

Перед відправленням до Кабула мало не побився з одним, а його друг від мене його відтягує.

– Чого ти з ним сваришся, він завтра летить до Афгану.

Там у нас ніколи так не було, щоб у кожного свій казанок, своя ложка. Один казанок – усі наляжемо, душ із восьмеро. Але Афган – не детективна історія, не пригода. Лежить убитий селянин – хирляве тіло і великі руки... Під час обстрілу просиш (кого просиш, не знаю, Бога просиш): хай земля розступиться і сховає мене. Хай каміння розступиться... Собаки скавчать. Жалібно скавчать мінно-пошукові собаки. Їх теж убивали, ранили. Убиті вівчарки й люди, забинтовані собаки й люди. Люди без ніг, собаки без лап. Не розібрати, де на снігу собача кров, а де людська. Поскидають до однієї купи трофейну зброю: китайську, американську, пакистанську, радянську, англійську – вона, я дивувався, красива, але це все для того, щоб тебе вбити. Страх! Мені не соромно за цей страх. Страх людяніший за сміливість. Це я зрозумів. Воїшся і жалієш, хоч би самого себе... Озираєшся навколо, починаєш помічати життя... Усе лишиться жити, а ти зчезнеш. Не хочеться думати, що будеш лежати непримітний і маленький, за тисячу кілометрів від домівки. Уже в космос люди літають, а як убивали одне одного тисячі років тому, так і вбивають. Кулею, ножем, каменюкою... У кишляках наших солдатів вилами дерев'яними заколювали...

Повернувся вісімдесят першого року... Усе було на «ура». Виконали інтернаціональний обов'язок! Священний! Герої! Приїхав до Москви вранці, рано-вранці. Приїхав потягом. Автобус мав бути лише ввечері. Чекати не міг. Діставався на попутках: до Можайська електричкою, до Гагаріна – рейсовим автобусом, потім до Смоленська вже на перекладних. І від Смоленська до Вітебська – вантажівкою. Усього шістсот кілометрів. Ніхто грошей не брав, коли дізнавались, що з Афгану. Це я запам'ятав. Останні два кілометри – пішки. Бігом. Так і добіг додому.

Удома – запах тополь, дзвенять трамваї, дівчинка їсть морозиво. І тополі, тополі пахнуть! А там природа – це зелена зона, так звана «зеленка», звідти стріляють. Так хотілось побачити берізку і синичку нашу. Боявся

зайти за ріг будинку... Ріг попереду, усе всередині стискається – а хто там, за рогом? Ще рік боявся вийти на вулицю: бронежилета немає, каски немає, автомата немає – як голий. А вночі сни: хтось у чоло цілиться і такий калібр, що півголови знесе... Кидався на стіну... Затріщить телефон, у мене піт на лобі – стріляють! Звідки? Починаеш нишпорити очима навкруги. Втуплюєшся у книжкову полицю... А-а-ах! Я вдома...

У газетах так само писали: вертолітник ікс здійснив навчальний політ... Нагороджений орденом Червоної Зірки... У Кабулі відбувся концерт з нагоди Першотравня за участю радянських солдатів... Афган звільнив мене. Вилікував від віри в те, що все в нас правильно і в газетах пишуть правду, по телевізору говорять правду. «Що робити? Що робити?» – питав я себе. Хотів на щось наважитись, кудись піти. А куди? Мати відмовляла, і ніхто з друзів не підтримував: мовляв, усі мовчать. Так треба.

Ось вам розповів... Уперше спробував говорити те, що думаю. Незвично.

Рядовий, мотострілець

– Боюсь починати розповідати. Знову навалляться ці тіні...

Щодня... Щодня я собі там говорила: «Дурна я, дурна. Навіщо це зробила?» Особливо вночі з'являлися такі думки, коли не працювала, а вдень були інші: як усім допомогти? Рани жакливі... Мене приголомшило: навіщо такі кулі? Хто їх вигадав? Хіба людина їх вигадала? Вхідний отвір – маленький, а всередині кишки, печінка, селезінка – усе посічене, розірване. Мало вбити, поранити, треба ще змусити так страждати... Вони кричали завжди: «Мама!» – коли болить. Інших слів я не чула...

Я ж хотіла виїхати з Ленінграда. На рік-два, але виїхати. Померла дитина, потім помер чоловік. Нічого не тримало мене в цьому місті, навпаки, усе нагадувало, гнало. Там ми з ним зустрічалися... Тут уперше поцілувались... У цьому пологовому будинку я народила...

Викликав головлікар:

– Поїдете до Афганістану?

– Поїду.

Мені треба було бачити, що іншим гірше, ніж мені. І я це побачила.

Війна, нам казали, справедлива, ми допомагаємо афганському народові покінчити з феодалізмом і побудувати світле соціалістичне суспільство. Про те, що наші хлопці гинуть, якимось замовчувалось, ми зрозуміли так, що там багато інфекційних захворювань: малярія, черевний тиф, гепатит. Вісімдесятий рік... Початок... Прилетіли до Кабула... Під шпиталь віддали старі англійські стайні. Нічого немає... Один шприц на всіх... Офіцери вип'ють спирт, обробляємо рани бензином. Рани погано гояться... Допомогало сонце. Яскраве сонце вбиває мікроби. Перших поранених побачила в спідній білизні і чоботах. Без піжам. Піжами не скоро з'явилися. Капці тяж. І ковдри... У одного хлопчика... Пам'ятаю цього хлопчика: у нього тіло навсібіч

гнулося, кісток наче не було, ноги мотузками. З нього витягли десятків зо два осколків.

Увесь березень тут же, біля наметів, скидали відрізані руки, ноги. Трупів... вони лежали в окремому наметі... Напівголі, з виколотими очима, одного разу – з вирізаною зіркою на животі... Раніше у фільмі про громадянську війну таке бачила. Цинкових трунів ще не було, ще не заготовили.

Незабаром почали потроху замислюватись: хто ж ми? Наші сумніви начальству не сподобались. Капців, піжамів ще не було, а вже розвішували привезені лозунги, заклики, плакати. На фоні лозунгів – змарнілі, сумні обличчя наших хлопчиків. Вони лишились у моїй свідомості такими назавжди... Двічі на тиждень – політичне навчання. Нас навчали повсякчас: священний обов'язок, кордон має бути на замку. Найнеприємніша річ в армії – доноси, наказ доносити. За кожну дрібницю. На кожного пораненого, хворого. Це називалося знати настрій. Армія має бути здоровою... Було належним «стукати» на всіх. Жаліти не можна було. Але ми жаліли, на жолощах там усе трималося...

Ми їхали... рятувати, допомагати, кохати. За цим ми їхали... Минає якийсь час, і я ловлю себе на думці, що ненавиджу. Ненавиджу цей м'який і легкий пісок, що пече, як вогонь. Ненавиджу ці гори. Ненавиджу ці низькорослі кишлаки, з котрих будь-якої миті можуть вистрелити. Ненавиджу випадкового афганця, що несе кошика з динями чи стоїть біля своєї хати. Ще невідомо, де він був цієї ночі і що робив. Убили знайомого офіцера, який нещодавно лікувався в шпиталі, вирізали два намети солдатів... В іншому місці було отруєно воду... Хтось підняв красиву запальничку – вона вибухнула в руках... Це ж усе наші хлопчики гинули. Свої хлопчики. Треба це зрозуміти... Ви не бачили обпаленої людини? Не бачили. Обличчя немає, очей немає, тіла немає... Щось зморщене, укрите жовтою скоринкою... Не крик, а рик з-під цієї скоринки...

Там жили ненавистю, виживали ненавистю. А почуття провини? Воно прийшло не там, а тут, коли я вже збоку подивилась на це. Там мені все здавалося справедливістю, тут я жажнулась, згадавши маленьку дівчинку, яка лежала в пилуці без рук, без ніг... Як поламана лялька. Після нашого бомбардування... А ми ще дивувались, що вони нас не люблять. Вони лікувались у нашому шпиталі... Даєш жінці ліки, а вона не зводить на тебе очей, вона тобі ніколи не посміхнеться. Це навіть ображало. Там ображало, тут – ні. Тут ти вже нормальна людина, до тебе повернулися всі почуття.

Професія в мене гарна – рятувати, вона мене і рятувала. Я можу виправдовуватися: ми там були потрібні. Не всіх урятували, кого могли рятувати, – ось що найстрашніше. Могла рятувати – не було потрібних ліків. Могла рятувати – пізно привезли (хто був у медротах? – погано навчені солдати, що навчились лише перев'язувати). Могла рятувати – не добудилась п'яного хірурга. Могла рятувати... Ми не могли навіть правду написати в похоронках. Вони підривались на мінах... Від людини часто лишалось піввідра м'яса... А ми писали: загинув в автомобільній катастрофі, упав у провалля, харчове отруєння. Коли їх уже стали тисячі, тоді нам дозволили повідомляти правду рідним. До трупів я звикла. Але з тим, що вони такі молоді, рідні, маленькі, – із цим неможливо було змиритися.

Привозять пораненого. Саме я чергувала. Він розплющив очі, подивився на мене:

- Ну, все! - І помер.

Три доби його шукали в горах. Знайшли. Привезли. Він марив: «Лікаря! Лікаря!» Побачив білий халат, подумав - урятований! А поранення було несумісне з життям. Я лише там дізналася, що це таке: поранення - в черепну коробку... У мене в пам'яті свій цвинтар, своя портретна галерея. У чорній рамці.

Навіть у смерті вони не були рівними. Чомусь тих, хто загинув у бою, жаліли більше. Померлих у шпиталі - менше. Іноді вони кричали, помираючи... Так кричали! Пам'ятаю, як помирав у реанімації майор. Військовий радник. До нього прийшла дружина. Він помер у неї на очах. І вона почала страшно кричати... По-звірячому... Хотілося зачинити всі двері, щоб ніхто не чув... Тому що поруч помирали солдати. Хлопчики... І їх нікому було оплакувати. Умирали вони на самоті. Вона була зайвою серед нас...

- Мамо! Мамо!

- Я тут, синочку, - кажеш, обманюєш.

Ми стали їхніми мамами, сестрами. І завжди хотілось виправдати цю довіру.

Привезуть солдати пораненого. Здадуть і не йдуть:

- Дівчатка, нам нічого не потрібно. Можна лише посидіти у вас?

А тут, удома... У них свої мами, сестри. Дружини. Тут ми їм не потрібні. Там вони довіряли нам про себе те, чого в цьому житті нікому не розкажуть. Ти вкрав у товариша цукерки і з'їв. Тут це нісенітниця. А там - жахливе розчарування в собі. Людину ті обставини висвітлювали. Якщо це боягуз, то незабаром ставало зрозуміло - боягуз, якщо це - стукач, то одразу було видно - стукач. Якщо бабій, усі знали - бабій. Не впевнена, чи зізнається хтось тут, а там не від одного чула: убивати може сподобатись, убивати - задоволення. Це сильне почуття. Знайомий прапорщик їхав до Союзу і не приховував: «Як я жити тепер буду, мені ж убивати хочеться?» Напевно, це також пристрасть: вони казали про це спокійно. Хлопчики - із захопленням! - як спалили кишлак, розтоптали все. Вони ж не божевільні? Скільки їх таких повернулось... Їм убити людину нічого не варто... Якось до нас зайшов офіцер, він приїхав з-під Кандагара. Увечері треба прощатись, а він зачинився в порожній кімнаті і застрелився. Казали, що п'яний був, не знаю. Важко. Важко було прожити один день. Хлопчик на посту застрелився. Три години на сонці. Хлопчик домашній, не витримав. Було багато божевільних. Спочатку вони лежали в загальних палатах, потім їх розташували окремо. Вони почали втікати, їх грати лякали. Разом з усіма їм було легше. Одного особливо запам'ятала:

- Сідай. Я заспіваю тобі дембельської. - Співає, співає і засне.

Прокинеться:

- Додому! Додому! До мами... Мені тут спекотно.

Весь час просився додому.

Багато хто кури́в. Анашу, марихуану... Хто що дістане... Пояснювали, що стаєш сильним, вільним від усього. Насамперед від свого тіла. Ніби ти навшпиньки йдеш, відчуваєш легкість у кожній клітині, відчуваєш кожен м'яз. Хочеться літати. Наче летиш! Радість нестримна. Усе подобається, смієшся над різними дурницями. Чуєш краще, бачиш краще. Розрізняєш більше запахів, більше звуків. У цьому стані легше вбивати – ти знеболівся. Жалощів немає. Легко вмирати – страх іде. Таке відчуття, що на тобі броньжилет, що ти броньований. Я вміла їх слухати... Двічі... Я сама... Я двічі сама курила. В обох випадках, коли психіка і фізика не витримували. Працювала в інфекційному відділенні. Мало бути тридцять ліжок, а лежить триста людей. Черевний тиф, малярія. Їм видавали простирадла, ковдри, а вони лежали на своїх шинелях, просто на землі. У трусах. Наголо стрижені, а з них сиплються воші. Платяні... Головні... Такої кількості вошей я уявити не могла... А поруч у кишляку афганці ходили в наших лікарняних піжамах, з нашими простирадлами на голові замість чалми. Так, наші хлопчики все продавали. Я їх не засуджую... Ні... Частіше не засуджую. Вони помирали за три карбованці на місяць – наш солдат отримував вісім чеків на місяць. Три карбованці... Їх годували м'ясом з хробаками, іржавою рибкою... У нас у всіх була цинга, у мене випали всі передні зуби. Вони продавали ковдри і купували анашу. Що-небудь солодке. Дріб'язок... Там такі яскраві крамнички, у цих крамничках так багато привабливого. У нас... у Союзі нічого цього немає, вони цього не бачили. І вони продавали зброю, патрони, щоб їх потім тими ж автоматами і патронами вбивали. Купляли за це шоколад... Пиріжки...

Після всього там я іншими очима побачила свою країну. Зіниця стала іншою, вона збільшилася.

Страшно було сюди повертатись. Якось дивно. Наче з тебе здерли всю шкіру. Я весь час плакала. Нікого не могла бачити, окрім тих, хто там був. Із ними проводила б день і ніч. Розмови інших здавались марнотою, безглуздям якимсь. Півроку так тривало. А тепер сама в черзі за м'ясом лаюсь. Намагаєшся жити нормальним життям, як жила «до». Але не виходить. Я стала байдужою до себе, до свого життя. Життя завершилося, нічого далі не буде. А в чоловіків ці переживання ще болісніші. Жінка може зачепитися за дитину, а їм немає за що зачепитися. Вони повертаються, закохуються, у них народжуються діти, а все одно Афганістан для них понад усе. Мені самій хочеться розібратись, чому так. Навіщо це все було? Чому це так мене зачіпає? Там усе заганялось усередину, тут вилізло.

Їх потрібно жаліти, жаліти всіх, хто там був. Я доросла людина, мені було тридцять років, і то яка ломка. А вони – маленькі, вони нічого не розуміли. Їх узяли з дому, дали в руки зброю, їм казали: ідете на святую справу, Батьківщина вас не забуде. Тепер від них відводять очі, намагаються забути цю війну. Все! І перші ті, хто нас туди послав. Навіть ми самі, зустрівшись, дедалі рідше розмовляємо про війну. Цю війну ніхто не любить. Хоча я досі плачу, коли грають афганський гімн. Полюбила всю афганську музику. Це як наркотик.

Нещодавно в автобусі зустріла солдата. Ми його лікували. Він без правої руки лишився. Я його добре пам'ятала, теж лєнінградець.

- Може, тобі, Сергійку, чимось допомогти треба?

А він зі злістю:

- Та пішла ти!!

Я знаю, він мене знайде, перепросить. А в нього хто перепросить? У всіх, хто там був? Кого зламало і понівечило? Не кажу про калік. Як треба не любити свій народ, щоб посилати його на таке? Я тепер не лише будь-яку війну, а й хлопчачі бійки ненавиджу. І не кажіть мені, що ця війна завершилась. Літо дихне гарячою пилюкою, блисне кільце води-нетечі, різкий запах сухих квітів... Як удар у скроню..

Це переслідуватиме нас усе життя.

Медсестра

- Уже відпочив від війни, відійшов... Як передати все, що було?

Оце дрижання в усьому тілі, цю лютю... Як? До армії закінчив автотранспортний технікум, і мене призначили возити командира батальйону. На службу не скаржився. Але в нас почали наполегливо говорити про обмежений контингент радянських військ в Афганістані, жодна політгодина не обходилась без цієї інформації: наші війська надійно охороняють кордони Батьківщини, надають допомогу дружньому народові. Ми почали непокоїтись - можуть на війну послати. Нас вирішили, як я тепер розумію, ошукати...

Викликали до командира частини і запитували:

- Хлопці, хочете працювати на новеньких машинах?

Зрозуміло, що одностайно:

- Так! Мріємо.

Далі йшло:

- Але спочатку ви маєте поїхати на цілину й допомогти зібрати хліб.

Усі погодились.

У літаку випадково почули від льотчиків, що летимо до Ташкента. У мене підсвідомо виникли сумніви: чи на цілину ми летимо? Сіли справді в Ташкенті. Шеренгою відвели у відгороджене дротом місце неподалік аеродрому. Сидимо. Командири ходять якісь збуджені, шепочуться поміж себе. Настав час обіду, до нашої стоянки один за одним підтягують ящики з горілкою.

- У колону по двое ста-а-а-вай!

Вишикували і тут же оголосили, що, мовляв, за кілька годин за нами прилетить літак – ми вирушаємо до Республіки Афганістан виконувати свій військовий обов'язок. Присягу.

Що тут почалось! Страх, паніка перетворили людей на тварин – одних на тихих, інших на розлючених. Хтось плакав від образи, хтось заціпенів, був у трансі від цього неймовірного, мерзенного ошуканства. Ось для чого, виявляється, приготували горілку. Щоб легше і простіше з нами порозумітися. Після горілки, коли в голову вдарив ще й хміль, деякі солдати намагалися втекти, кинулись битися з офіцерами. Але табір оточили солдати з автоматами, які стали тіснити всіх до літака. У літак нас вантажили, наче ящики, закидали в залізне порожнє пузо.

Так ми опинилися в Афганістані... Незабаром побачили поранених, убитих, почули слова: «розвідка», «бій», «операція». Мені здається... Як я тепер розумію, у мене настав шок... Я почав приходити до тями, усвідомлювати ясно навколишнє лише за кілька місяців.

Коли дружина спитала: «Як чоловік потрапив до Афганістану?» – їй відповіли: «Виявив добровільне бажання». Такі самі відповіді дістали всі наші матері та дружини. Якби знадобилось мое життя, моя кров для великої справи, я сам сказав би: «Запишіть мене добровольцем!» Але мене двічі ошукали: відправили на війну і не сказали правди, яка це війна, – правду я дізнався через вісім років. Лежать у могилах мої друзі і не знають, як їх обдурили із цією підлою війною. Я їм іноді заздрю: вони ніколи про це не дізнаються. Їх більше вже не обдурять.

Рядовий, водій

– Дуже сумувала далеко від Батьківщини...

Чоловік служив тривалий час у Німеччині, потім у Монголії... Двадцять років моїх минули поза Батьківщиною, яку я любила нестримною любов'ю. І я написала до Генерального штабу, що все життя за кордоном, більше не можу. Прошу допомогти повернутися додому...

Ми вже сіли в потяг, а я досі не вірила. Щохвилини питала в чоловіка:

– Ми ідемо до Радянського Союзу? Ти мене не обманюєш?

На першій станції взяла в руку грудочку рідної землі, дивлюсь на неї і посміхаюсь – рідна! Я її їла, повірте. Умивала нею обличчя.

Мій улюблений... Мій... Наш... Юрко в мене – старшенький. Негарно матері в цьому зізнаватись, але я любила його понад усіх на світі. Більше, ніж чоловіка, більше, ніж другого сина, я любила всіх, але його якимось особливо. Він був маленький, я спала і тримала його за ніжку. Не могла собі уявити: як це я побіжу в кіно, а сина залишу з кимось. Брала його, тримісячного, кілька пляшечок молока, і ми вирушали на фільм. Можу сказати, що я все життя була з ним. Виховувала його лише за книжками, за ідеальними образами: Павка Корчагін, Олег Кошовий, Зоя Космодем'янська.

У першому класі він знав напам'ять не казки, не дитячі вірші, а цілі сторінки з «Як гартувалася сталь» Миколи Островського.

Вчителька була в захваті.

– Хто твоя мама, Юрку? Ти вже так багато прочитав.

– Моя мама працює в бібліотеці.

Він знав ідеали, але він не знав життя. Я теж, стільки років живучи далеко від Батьківщини, уявляла, що життя складається з ідеалів. Ось випадок... Ми вже повернулися до рідних місць, жили в Чернівцях. Юрко навчався у військовому училищі. Якось, о другій годині ночі – дзвінок у двері. Стоїть на порозі він.

– Ти, синочку? Що ж так пізно? Чому в дощ? Мокрий весь...

– Мамо, я приїхав тобі сказати: мені важко жити. Те, чого ти навчала... Нічого цього немає. Звідки ти це все взяла? А це лише початок... Як я буду жити далі?

Усю ніч ми з ним просиділи на кухні. Про що я могла говорити? Все про те саме: життя прекрасне, люди хороші. Усе правда. Тихо мене слухав. Уранці поїхав до училища.

Не раз я наполягала:

– Юрку, кидай училище, іди до цивільного інституту. Твоє місце там. Я ж бачу, як ти страждаєш.

Він не був задоволений своїм вибором, тому що військовим став випадково. З нього міг би вийти гарний історик... Учений. Він жив книгами... «Яка чудова країна – Давня Греція». І читає все про Грецію. Потім про Італію: «Мамо, Леонардо да Вінчі думав про польоти в космос. Коли-небудь розгадають посмішку Джоконди...» А в десятому класі на зимових канікулах поїхав до Москви. Там у мене живе брат, полковник у відставці. Юрко з ним поділився: «Хочу вступати до університету на філософський факультет». Той не схвалив.

– Ти чесний хлопець, Юрку. Бути філософом у наш час важко. Треба обманювати себе та інших. Будеш казати правду, потрапиш за ґрати або до божевільні.

Навесні Юрко вирішує:

– Мамо, не питай мене ні про що. Я буду військовим.

Я бачила у військовому містечку цинкові домовини. Але тоді: один син – у сьомому класі, другий – ще молодший. Сподівалася: поки вони виростуть, війна скінчиться. Хіба війна може бути тривалою? «А вона виявилася завдовжки зі школу, з десять років», – сказав хтось у Юрка на поминках.

Випускний вечір в училищі. Син – офіцер. Але я не розуміла, як це Юркові потрібно буде кудись їхати. Не уявляла ні на мить свого життя без нього.

– Куди тебе можуть направити?

– Попрошусь до Афганістану.

– Юрку!

– Мамо, ти мене виховала таким, тепер навіть не думай перевиховувати. Ти правильно мене виховала. Усі ті виродки, з якими я стикався в житті, – не мій народ і не моя Вітчизна. Я поїду до Афганістану, щоб довести їм, що в житті є високе, і не кожному вистачає для щастя забитого м'ясом холодильника і «Жигулів». Є ще щось... Ти так навчала...

Він не сам попросився до Афганістану, багато хлопців подали рапорти. Усі вони – з хороших сімей: в одного батько – голова колгоспу, в іншого – сільський учитель... Мама – медсестра...

Що я могла сказати своєму синові? Що Батьківщині цього не потрібно? А ті, кому він хоче щось довести, як вважали, так і будуть вважати, що до Афганістану ідуть лише за ганчір'ям, за чеками. За орденами, за кар'єрою. Для них Зоя Космодем'янська – фанатичка, а не ідеал, тому що нормальна людина на таке не здатна.

Не знаю, що зі мною сталося: плакала, умовляла. Зізналась йому в тому, у чому сама собі боялась зізнатися... Але про що вже говорили... Уже тихенько шепотілись на кухнях. Я його спитала:

– Юрку, життя зовсім не таке, як я тебе вчила. І якщо я довідаюсь, що ти в Афганістані, вийду на площу... На лобне місце... Обіллю себе бензином і підпалю. Тебе вб'ють там не за Вітчизну, тебе вб'ють невідомо за що... Просто так. Хіба може Вітчизна посилати на загибель своїх кращих синів без великої ідеї?

І він обманув мене. Сказав, що поїде до Монголії. Але я знала: це ж мій син, він буде в Афганістані.

Водночас пішов до армії Гена, мій молодший. Я за нього була спокійна, він виріс іншим. Їхні вічні суперечки з Юрком.

Юрко:

– Ти, Гено, мало читаєш. Я ніколи не бачив у тебе в руках книжку, лише гітару.

Гена:

– Я не хочу бути таким, як ти. Я хочу бути як усі.

Вони поїхали, а я перейшла жити до них у дитячу. Втратила цікавість до всього, окрім їхніх книжок, їхніх речей, їхніх листів. Юрко писав про Монголію, але так плутався в географії, що я вже не сумнівалась, де він. Удень і вночі перебирала своє життя... Краяла себе на шматочки. Цей біль не передати жодними словами...

Я сама його туди відправила. Сама!

...Заходять якісь чужі люди, за їхніми обличчями вловлюю – вони принесли мені біду. Відступаю до кімнати. Лишається остання страшна надія:

– Гена?!

Вони відводять очі. А я ще раз готова віддати їм одного сина, щоб урятувати іншого...

– Гена?

Тихо-тихо хтось із них вимовив:

– Ні, Юрко.

Далі не можу... Не можу далі... Два роки я помираю. Я ні на що не хворію, але я помираю. Я не спалила себе на площі, чоловік не відніс і не кинув їм в обличчя партквитка. Ми, напевно, уже померли. Тільки ніхто про це не знає...

Ми самі про це не знаємо...

Мати

– Я одразу себе переконав: «Я все забуваю. Я все забуваю...»

У нас у родині табу на цю тему. Дружина там посивіла в сорок років, у донечки було довге волосся, тепер у неї коротка стрижка. Під час нічних обстрілів Кабула не могли її добудитись і тягнули за волосся.

А через чотири роки мене раптом понесло, понесло... Хочу говорити... І вчора зайшли випадкові гості, не можу себе зупинити. Приніс альбом... Показав слайди: зависають над кишляком «вертушки», кладуть на ноші пораненого, поруч – його відірвану ногу в кросівці. Полонені, засуджені до розстрілу, наївно дивляться в об'єктив, за десять хвилин їх уже не буде... Аллах акбар! Обернувся: чоловіки на балконі курять, жінки пішли на кухню. Сидять лише їхні діти. Підлітки. Цим цікаво. Не розумію, що зі мною відбувається? Хочу говорити. Чого це раптом? Щоб нічого не забути...

Як було тоді, що я відчував тоді – не передам. Я зможу розповісти про свої почуття тепер. Через чотири роки... За десять років усе звучатиме інакше, може, й розіб'ється на друзки.

Була якась злість. Досада. Чому я мушу їхати? Чому зійшлося на мені? Але відчув навантаження, не зламався – це дало задоволення. Починаеш готуватися від найменших дрібниць: якого ножика брати з собою, яку бритву... Зібрався. І тут уже нетерплячка: швидше зустрітись з невідомим, щоб не зникло це піднесення, висота почуттів. Схема виходить... Це вам розповість будь-хто. А мене в холод і піт кидає... І ще такий момент: коли літак приземлився, полетшення – і разом з тим збудження: зараз усе почнеться, побачимо, доторкнемось, поживемо цим.

Стоять трое афганців, про щось розмовляють, сміються. Пробіг уздовж торговельних рядів замурзаний хлопчик, пірнув кудись у грубе ганчір'я під прилавок. Витріщився на мене зеленим незмигним оком папуга. Я дивлюсь і не розумію, що відбувається... Вони не переривають розмови. Той, що спиною до мене, повертається... І я вже дивлюся в дуло пістолета. Пістолет зводиться... зводиться... Ось отвір... Я його бачу. Одночасно я чую різке клацання, і – мене немає... Я перебуваю водночас і по той, і по цей бік... Але я ще не лежу, а стою. Хочу з ними говорити, але не можу: а-а-а...

Світ проявляється повільно, як світлина... Вікно... Високе вікно... Щось біле і щось велике, огрядне в цьому білому... Хтось... Окуляри заважають, не роздивитись обличчя... З нього скрапує піт... І краплі поту боляче вдаряють по обличчю... Підводжу непідйомні повіки і чую полегшене зітхання:

– Ну, все, товаришу полковнику, повернувся з «відрядження».

Але якщо я підведу голову, бодай поверну її, у мене кудись провалжеться мозок. Свідомість мерехтить... Знову пірнає в грубе ганчір'я під прилавком хлопчисько... Втупився в мене незмигним зеленим оком папуга... Стоять трое афганців... Той, що спиною до мене, повертається... І я впираюсь поглядом у дуло пістолета... Ось отвір... Я його бачу... Тепер я не чекаю знайомого клацання... Кричу: «Я маю тебе вбити! Я маю тебе вбити!..»

Якого кольору крик? Який він на смак? А якого кольору кров? У шпиталі – вона червона, на сухому піску – сіра, на скелі – яскраво-синя у надвечір'я, уже не жива. З важкопораненої людини кров витікає швидко, наче з розбитої банки... І людина згасає... згасає... Самі очі до останку блищать і дивляться повз тебе. Уперто кудись повз...

За все заплачено! За все! Сповна... (Починає нервово ходити кімнатою.)

Ви дивитесь на гори знизу – нескінченні, не дістати, здіймаєтесь на літаку – унизу перевернуті сфінкси лежать. Розумієте, про що я? Про час. Про відстань між подіями. Тоді навіть ми, учасники, не знали, що це за війна. Не плутайте мене сьогоднішнього зі мною вчорашнім, із тим, хто у сімдесят дев'ятому був там. Так, я цьому вірив! У вісімдесят третьому приїхав до Москви. Тут жили так, поводитися так, наче нас там не було. І війни ніякої не було. У метро, як завжди, сміялись, цілувалися. Читали. Я йшов Арбатом і зупиняв людей:

– Скільки років триває війна в Афганістані?

– Не знаю...

– Скільки років триває війна...

– Не знаю, навіщо це вам?

– Скільки років...

– Здається, два роки...

– Скільки років...

- А що, там війна? Насправді?

Тепер можна сміятись над нами, знущатись: мовляв, сліпі і дурні, як вівці, були. Слухняне стадо! Тепер Горбачов дозволив... Віжки відпущено... Смійтесь! Але давня китайська мудрість каже: «Гідний усілякої зневаги мисливець, що вихваляється біля ніг дохлого лева, і гідний усілякої поваги мисливець, що вихваляється біля ніг упольованого лева». Хтось може говорити про помилки. Правда, не знаю: хто? Але я – ні. Мене спитають: «Чому ви мовчали тоді? Адже ви були не хлопчик. Вам було майже п'ятдесят років». Я мушу зрозуміти...

Почну з того, що я там стріляв, але водночас я поважаю цей народ. Я навіть його люблю. Мені подобаються його пісні, його молитви: спокійні і нескінченні, як його гори. Але ось я – буду казати лише про себе – щиро вірив, що юрта гірша за п'ятиповерхівку, що без унітаза немає культури. І ми завалимо їх унітазами і зведемо кам'яні будинки. Навчимо керувати трактором. І ми привезли ім столи для кабінетів, графини для води, і червоні скатертини для офіційних засідань, і тисячі портретів Маркса, Енгельса, Леніна. Вони висіли в усіх кабінетах, над головою кожного начальника. Ми привезли ім начальницькі чорні «Волги». І наші трактори, і наших племінних бичків. Селяни (дехкани) не хотіли брати землю, яку їм дарували, тому що вона належить Аллахові, людина не може її ні дати, ні взяти. Наче з космосу, дивились на нас проламані черепи мечетей.

Ми ніколи не дізнаємось, як мураха бачить світ. Почитайте про це в Енгельса. А в сходознавця Спенсера: «Афганістан не можна купити, його можна перекупити». Уранці запалюю сигарету: на попільничці сидить маленька, як хрущ, ящірка. Повертаюсь за кілька днів: ящірка сидить на попільничці в тій самій позі, навіть голівку ще не повернула. Зрозумів: ось він – Схід. Я десять разів зезну і воскресну, розіб'юсь і піднімусь, а вона ще не встигне своєї крихітної голівки повернути. За їхнім календарем – тисяча триста шістдесят перший рік...

Ось сиджу вдома, у кріслі біля телевізора. Чи можу я вбити людину? Та я мухи не вб'ю! Перші дні, навіть місяці, кулі зрізують гілки шовковиці – відчуття нереальності... Психологія бою інша... Віжиш і ловиш ціль... Попереду... Бічним зором... Я не лічив, скільки я вбив... Але біг. Ловив ціль... Тут... Там... Живу рухому ціль... І сам теж був ціллю... Мішенню... Ні, з війни не повертаються героями. Звідти неможливо повернутися героєм...

За все заплачено! За все! Сповна.

Ви уявляєте і любите солдата сорок п'ятого року, якого любила вся Європа. Наївний, простакуватий, з широким ремнем. Йому нічого не треба, йому потрібна була лише перемога – і додому! А цей солдат, що повернувся до вашого під'їзду, на вашу вулицю, – інший. Цьому солдатові потрібні були джинси і магнітофон. Він бачив і запам'ятав інше життя. Багато забажав... Ще древні говорили: не будіть сплячого собаку. Не давайте людині нелюдських випробувань. Вона їх не витримає.

Свого улюбленого Достоевського там читати не міг. Похмуро. Тягав за собою Бредбері. Фантастику. Хто хоче жити вічно? Ніхто.

Але ж було... Було! Пам'ятаю... У тюрмі мені показали ватажка, як ми тоді називали, банди. Лежить на металевому ліжку і читає. Знайома книжкова палітурка... Ленін: «Держава і революція». «Шкода, – сказав, – не встигну дочитати. Може, мої діти прочитають...»

Згоріла школа, лишилась одна стіна. Щоранку діти приходять на урок і пишуть на ній вуглинками, що лишилися після пожежі. Після уроків стіну білять вапном. І вона знову схожа на чистий аркуш білого паперу...

Привезли із «зеленки» лейтенанта без рук і без ніг. Без усього чоловічого. Перші слова, які він вимовив після шоку: «Як там мої хлопці?..»

За все заплачено! І ми заплатили більше за всіх. Більше за вас...

Нам нічого не треба, ми все пройшли. Вислухайте нас і зрозумійте. А всі звикли діяти – дати ліки, дати пенсію, дати квартири. Дати і забути. За це «дайте» заплачено дорогою валютою – кров'ю. Але ми до вас на сповідь прийшли. Ми сповідаємось.

Не забудьте про тайну сповіді...

Військовий радник

– Ні, все-таки добре, що так завершилось. Поразкою. У нас полуда з очей спаде...

Неможливо все розповісти... Було те, що було, після чого лишилось те, що я побачив і запам'ятав, уже тільки частина від цілого, а далі з'явиться те, що зможу розповісти. У слові залишиться десята частина... У кращому разі, якщо я постараюсь. Напружусь. А заради кого? Заради Льошки, який помер у мене на руках – вісім осколків у живіт. Ми спускали його з гір вісімнадцять годин. Сімнадцять годин він жив, на вісімнадцятій – помер. Заради Льошки згадати? Але це тільки з позиції релігії людині щось потрібно, особливо там, нагорі. Я більше вірю, що їм не боляче, не страшно і не соромно. Тоді навіщо ворухити? Хочете щось дізнатись у нас... Так... Ми, звичайно, з тавром... А що в нас можна дізнатись? Ви, напевно, сприймаєте нас за інших? Зрозумійте, важко в чужій країні, воюючи невідомо за що, виробити якісь ідеали. Знайти сенс. Там ми були однаковими, але не були однодумцями. Як і тут... У нормальному світі... Випадку нічого не варто було поміняти місцями тих, хто там був, на тих, кого там не було. Ми всі різні, але ми скрізь однакові – і там, і тут.

Згадую, у шостому чи сьомому класі вчителька російської літератури викликала до дошки:

– Хто твій улюблений герой: Чапаєв чи Павло Корчагін?

– Гек Фінн.

– Чому Гек Фінн?

- Гек Фінн, коли вирішував, видати втікача-негра Джима чи горіти за нього в пеклі, сказав собі: «Ну і дідько з ним, горітиму в пеклі», - але Джима не видав.

- А якби Джим був білим, а ти червоним? - спитав після уроків Льошка, мій друг.

Так усе життя і живемо - білі і червоні, хто не з нами, той проти нас.

Під Баграмом... Зайшли до кишляку, попросили поїсти. За їхніми законами, якщо людина у твоєму домі і голодна, їй не можна відмовити в гарячому коржі. Жінки посадили нас за стіл і нагодували. Коли ми поїхали, цих жінок та їхніх дітей свої ж до смерті закидали камінням і палицями. Вони знали, що їх уб'ють, але все одно нас не прогнали. А ми до них зі своїми законами... У шапках до мечеті заходили...

Навіщо примушувати мене згадувати? Це все дуже інтимне: і перший мій убитий, і моя власна кров на легкому піску, і висока труба верблюжої голови, що гойдалась наді мною, перш ніж я знепритомнів. І водночас я там був як усі. За все життя я лише раз відмовився бути як усі. Лише раз... У дитсадочку нас примушували братися за руки і ходити парами, а я любив гуляти сам. Молоді виховательки якийсь час терпіли мої вибрики, але незабаром одна з них вийшла заміж, поїхала, замість неї до нас привели тьотю Клаву.

- Бери за руку Сергійка, - підвела до мене другого хлопчика тьотя Клава.

- Не хочу.

- Чому ти не хочеш?

- Люблю гуляти сам.

- Роби, як роблять усі слухняні хлопчики і дівчатка.

- Не буду.

Після прогулянки тьотя Клава роздягнула мене, навіть трусики зняла і маечку, відвела і залишила на три години в порожній темній кімнаті. А в дитинстві немає нічого страшнішого, ніж лишитися самому. У темряві... Здається, що про тебе всі забули. Ніколи не знайдуть. Наступного дня я ішов із Сергійком за руку, я став як усі. У школі - клас вирішував, в інституті - курс вирішував, на заводі - колектив вирішував. Скрізь за мене вирішували. Мене переконали, що сама людина нічого не може. У якійсь книжці натрапив на слова «убивство мужності». Коли вирушав туди, у мені вбивати було нічого: «Добровольці, два кроки вперед!». Усі два кроки вперед, і я - два кроки вперед.

У Шиндаді... Бачив двох збожеволілих наших солдатів, вони весь час «вели» переговори з «духами». Вони їм пояснювали, що таке соціалізм, за підручником десятого класу... Хто такий Ленін... «А справа в тому, що ідол був порожнім, і сідали в ньому жерці мирянам відати». Дідусь Крилов... Класика... А якось до школи, мені років одинадцять було, прийшла «тьотя снайпер», яка вбила сімдесят вісім «дядьків фріців». Повернувся додому,

заікався, уночі підвищилась температура. Батьки вирішили: грип. Тиждень удома просидів. Улюбленого свого «Овода» читав.

Навіщо змушувати мене згадувати? Я, коли повернувся... Я свої довоєнні джинси і сорочки не зміг носити, це був одяг іншої, незнайомої мені людини, хоч він і зберіг мій запах, як запевняла мати. Тієї людини вже немає, її не існує. Цей, інший, котрий тепер я, носить тільки те саме прізвище. Я зустрічався до армії з дівчиною, був закоханий. Приїхав і не подзвонив їй. Вона випадково дізналась, що я вже в місті, знайшла мене. Даремно шукала... Не варто було зустрічатися... «Того, кого ти кохала, і він тебе кохав – немає, – сказав я їй. – Я – інший! Ну, інший я!» Вона плакала. Приходила багато разів. Телефонувала. Навіщо? Я – інший! Інший! (Помовчав. Заспокоївся.) Мені все-таки подобався той, перший я... Я за ним сумую... Я його згадую... «Падре, – спитав Овод у Монтанеллі, – тепер ваш Бог задоволений?»

Кому мені кинути ці слова? Як гранату...

Рядовий, артилерист

– Як я сюди потрапила? Дуже просто. Вірила всьому, що писали в газетах...

Я собі казала: «Раніше подвиги здійснювали, були здатні на саможертву, а тепер наша молодь нікчемна. І я така сама. Там війна, а я собі сукню шию, зачіску нову вигадую». Мама плакала: «Помирати буду – не прощу. Я не для того вас народжувала, щоб ховати окремо руки, ноги».

Із перших вражень? Пересилка в Кабулі. Колючий дріт, солдати з автоматами... Собаки гавкають... Самі жінки. Сотні жінок. Приходять офіцери, вибирають, котра симпатичніша, молодша. Відверто. Мене підізвав майор:

– Давай відвезу до свого батальйону, якщо тебе не бентежить моя машина.

– Яка машина?

– З-під «вантажу двісті»... – я вже знала, що «вантаж двісті» – це вбиті, це домовини.

– Домовини є?

– Зараз розвантажать.

Звичайний КамАЗ із брезентом. Труни кидали, ніби ящики з патронами. Я жاخнулась. Солдати зрозуміли: «новенька». Приїхала в частину. Спека шістдесят градусів. У туалеті мух стільки, що можуть підняти тебе на крилах. Душу – немає. Вода на вагу золота. Я – єдина жінка.

За два тижні викликав комбат:

– Ти будеш зі мною жити...

Два місяці відбивалась. Одного разу мало гранату не кинула, іншого – за ніж ухопилась. Наслухалась: «Вибираєш повище зірками... Чаю з маслом захочеш – сама прибіжиш...» Ніколи раніше не матюкалась, а тут:

– Та вали ти звідси!

У мене мат-перемат, загрубіла. Перевели до Кабула, черговою в готель. Попервах на всіх звіром кидалась. Дивились, як на божевільну.

– Чого кидаєшся? Ми кусатись не збираємось.

А я інакше не могла, звикла захищатися. Гукне хто- небудь:

– Зайди чаю попити.

– Ти мене кличеш на чашку чаю чи на «палку» чаю?

Поки в мене не з'явився мій... Кохання? Таких слів тут не вживають. Ось знайомить він мене зі своїми друзями:

– Моя дружина.

А я йому на вухо:

– Афганська?

Їхали на бетеері... Я його собою прикрила, але, на щастя, куля – у лок. А він спиною сидів. Повернулись – написав дружині про мене. Два місяці не отримує листів із дому.

Люблю піти постріляти. Весь магазин випускаю однією чергою. Мені стає легше.

Одного «духа» сама вбила. Виїхали в гори, подихати, помилуватись. Шерех за каменем – мене наче струмом назад, і я – чергу. Першою. Підійшла подивитись: сильний, гарний чоловік лежав...

– З тобою можна в розвідку, – сказали хлопці.

Я носа задерла. Їм іще сподобалось, що я не полізла йому до сумки за речами, я взяла лише пістолет. Потім вони всю дорогу мене стерегли – раптом знудить, блювати почну. Нічого. Тіло легким раптом стало... Прийшла, відчинила холодильник і багато з'їла, так багато, що іншого разу мені б цього на тиждень вистачило. Нервовий розлад. Принесли пляшку горілки. Піла і не п'яніла. Жах не відпускав: не влучила б я, і моя мама отримала б «вантаж двісті».

Я хотіла бути на війні, але не на цій, а на Великій Вітчизняній.

Звідки бралась ненависть? Дуже просто. Убили товариша, а ти з ним був поруч, ів з одного казанка. Він тобі про подружку, про маму розповідав. І ось лежить весь обгорілий. Одразу все зрозуміло... Тут будеш стріляти, поки не збожеволієш. Ми не звикли думати про великі питання: хто це влаштував? Хто винен? Є анекдот на цю тему... У вірменського радіо

запитують: що таке політика? Вірменське радіо відповідає: ви чули, як дзюрить комар? Так ось: політика – це ще тонше. Хай влада цим займається, а тут люди бачать кров і звіріють. Чуміють... Одного разу побачиш, як обгоріла шкіра згортається трубочкою.. Наче тріснула капронова панчоха... І тобі стане... Жахливо, коли тварин убивають... Розстрілювали караван, він зброю віз... Людей розстріляли окремо, віслюків – окремо. Вони однаково мовчали і чекали на смерть. Поранений віслюк кричав, наче по залізу – чимось залізним. Скрипучо так...

У мене тут інше обличчя, інший голос. Можете уявити, які ми тут, якщо ми, дівчатка, сидимо і говоримо таке:

– Ну і дурень! Посварився із сержантом і пішов до «духів». Стрельнув би – і все. Крапка. Списали б на бойові втрати.

Відверта розмова... Адже багато офіцерів думали, що тут, як у Союзі: можна вдарити солдата, образити. Їх знаходили вбитими... У бою в спину вистрелять... Знайди – хто? Піді – доведи!

На заставах у горах хлопці нікого роками не бачать. Гелікоптер тричі на тиждень. Я приїхала. Підійшов лейтенант:

– Дівчино, зніміть хустку. Розпустіть волосся. – А в мене було довге волосся. – Я вже два роки тільки стрижені солдатські голови бачу.

Усі солдати висипали з траншей...

А в бою мене затулив собою один солдат. Скільки я буду жива, буду його пам'ятати, за нього свічку в церкві ставити. Він мене не знав, він це зробив лише тому, що я – жінка. Таке запам'ятовується. І де ти у звичайному житті перевіриш, чи зможе тебе затулити собою людина? Тут найкраще – ще краще, а погане – ще гірше. Обстрілюють... Це вже інший випадок... І солдат крикнув мені щось непристойне. Гидота! Щось брудне. «Будь ти проклятий!» – подумала. І його вбило, відрізало половину голови, півтулуба. На моїх очах... Мене затрусило, як від малярії. Хоча я до цього бачила великі целофанові мішки з трупами. Труп, загорнутий у фольгу... Як... Порівняння не підберу. Я не могла би писати, шукала б і шукала слова. Пробувала б їх і пробувала на смак. Ну... як великі іграшки... Але щоб мене трусило, такого не було. А тут я не могла заспокоїтися.

Не бачила, щоб дівчата носили бойові нагороди, навіть якщо вони в них є. Одна почепила медаль «За бойові заслуги», усі сміялись – «За статеві заслуги». Тому що відомо: медаль можна отримати за ніч із комбатом... Чому сюди жінок беруть? Без них не можна обійтись... Розумієте? Деякі панове офіцери з глузду б з'їхали. А чому жінки на війну рвуться? Гроші... Хороші гроші. Купиш магнітофон, речі. Повернешся додому – продаси. У Союзі стільки не заробиш. Не накопичиш... Нема однієї правди, вона різна, ця правда. У нас же чесна розмова?.. Дехто з дівчат водився з дуканиками за шмотки. Зайдеш до дукану, бачата... діти... Кричать: «Ханум, джик-джик...» – і показують на підсобку. Свої офіцери розраховуються чеками, так і кажуть: «Піду до "чекістки"». Чули анекдот? У Кабулі на пересильному пункті зустрілись Змій Горинич, Кошій Безсмертний і Баба Яга. Усі ідуть захищати революцію. За два роки побачили одне одного дорогою додому: у Змія Горинича лише одна голова вціліла, решту знесли, Кошій Безсмертний

ледве живим лишився, і то лише тому, що безсмертний, а Баба Яга – вся в «монтані», і «варьонка» на ній. Весела.

– А я на третій рік оформляюсь.

– Ти з глузду з'їхала, Бабо Яго?

– Це я в Союзі Баба Яга, а тут – Василиса Прекрасна.

Солдати... Хлопчики... Одні зламаними звідси виходять, їм по вісімнадцять-дев'ятнадцять років. Діти. Багато тут побачили. Багато... Як жінка продається за ящик, та де там ящик, – за дві банки тушонки. Потім цими очима він буде дивитися на дружину. На всіх... Їм тут зіпсували зір. Не треба дивуватись, що вони потім якось не так поведуться в Союзі. Один мій знайомий уже в тюрмі сидить... У них інший досвід. Вони звикли все вирішувати автоматом, силою... Дуканник продавав кавуни, один кавун – сто афгашок. Наші солдати хотіли дешевше. Він відмовив. То це так! – один узяв і розстріляв з автомата всі кавуни, цілу купу кавунів. Спробуй такому наступити на ногу в тролейбусі або не пропустити в черзі. Спробуй!

Мріяла: повернуся додому, винесу розкладачку в сад і засну під яблунею. Під яблуками... А тепер боюся. Від багатьох можна почути, особливо тепер, перед виведенням наших військ: «Я боюсь повертатися до Союзу». Чому? Дуже просто. Ми приїдемо, а там усе змінилось: інша мода за ці два роки, інша музика, інші вулиці. Інше ставлення до цієї війни. Ми будемо білими воронами.

Розшукайте мене за рік. Я вам свою адресу залишу...

Службовка

– Я так вірив, що й тепер не можу це облишити...

І тепер... Що б мені не казали, що б я не читав, щоразу лишаю собі невеличку шпарину. Спрацьовує інстинкт самозбереження. Захист. Перед армією закінчив інститут фізкультури. Останню, дипломну практику проходив в «Артеку», працював вожатим. Там стільки разів промовляв високі слова: піонерське слово, піонерська справа... нині нерозумно звучить... А тоді сльози на очах...

У військкоматі попросив: «Відправте мене до Афганістану...» Замполіт нам читав лекції про міжнародне становище, це він сказав нам, що ми всього лише на одну годину випередили американських «зелених беретів», вони вже перебували в повітрі. Прикро за свою довірливість. Нам втовкмачували, втовкмачували і, нарешті, втовкли, що це – «інтернаціональний обов'язок». До краю дійти ніколи не можу... Поставити у своїх роздумах крапку... «Зніми, – кажу собі, – рожеві окуляри». Виїжджав я не у вісімдесятому і не у вісімдесят першому році, а у вісімдесят шостому. Але ще всі мовчали. У вісімдесят сьомому я вже був у Хості. Ми взяли одну гірку... Семеро наших хлопців поклали... Приїхали московські журналісти. Їм привезли «зелених» (Афганська народна армія), нібито це вони відбили гірку. Афганці позували, а наші солдати в морзі лежали...

До Афганістану в «учебці» відбирали найкращих. Страшно було потрапити до Тули, до Пскова чи Кіровабада – брудно і душно, а в Афган просились, домагались. Майор Здобін почав нас із Сашком Кривцовим, моїм другом, умовляти, щоб ми забрали свої рапорти:

– Хай краще Синицин загине, аніж хтось із вас. На вас держава стільки витратила.

Синицин – простий сільський хлопець, тракторист. Я вже з дипломом, Сашко навчався на факультеті романо-германської філології Кемеровського університету. Він неймовірно співав. Грав на фортепіано, скрипці, флейті, гітарі. Музику писав. Малював добре. Ми жили з ним як брати. На політгодинах нам про подвиги розповідали, про героїство. Афганістан, стверджували, – та сама Іспанія. І раптом: «Хай краще Синицин загине, аніж хтось із вас».

Побачити війну було цікаво із психологічної точки зору. Насамперед вивчити самого себе. Мене це вабило. Розпитував знайомих хлопців, хто там був. Один, як я тепер розумію, локшину нам на вуха вішав. У нього на грудях виднілась велика пляма, наче від опіку, літерою «р», він зумисно розхристував сорочку, показував. Вигадував, як вони вночі з «вертушок» на гори сідали, ще я запам'ятав, що десантник три секунди – янгол, до розкриття парашута, три хвилини – орел, поки летить, решту часу – тяглова кобила. Ми приймали все за щирю правду. Трапився б мені зараз цей Гомер! Таких потім викривав з ходу: «Якби був мозок, то була б контузія». Інший хлопець, навпаки, відмовляв:

– Не потрібно тобі туди їхати. Це бруд, а не романтика.

Мені не подобалось.

– Ти пробував? Я теж хочу спробувати.

Він навчав, як лишитися живим.

– Вистрілив – відкотись на два метри від місця, з якого стріляв. Ховай за дувал чи за скелю ствол автомата, щоб не побачили спалаху, не засікли. Коли йдеш, не пий, не дійдеш. У караулі – не засни, дряпай собі обличчя, кусай за руку. Десантник біжить спочатку, скільки може, а потім – скільки треба.

Батько в мене вчений, інженер, мама – інженер. Вони з дитинства виховували в мені особистість... Я хотів бути особистістю... За це... (Сміється.) Мене виключили з жовтенят, довго не приймали в піонери. Бився за честь. Пов'язали галстука, я його не знімав, спав із ним. На уроках літератури вчителька осаджувала:

– Не говори своє, говори за книжкою.

– Я неправильно розповідаю?

– Не так, як у книжці.

Наче в казці, де цар усі фарби не любив, окрім сірих. І все в тому царстві було мишачого кольору.

Нині я закликаю своїх учнів (працюю в школі):

- Учїться думати, щоб із вас не зробили чергових дурників. Олов'яних солдатиків.

До армії мене вчили жити Достоевський і Толстой, в армії – сержанти. Влада в сержантів – необмежена, три сержанти на взвод.

- Слухай мою команду! Що повинен мати десантник? Повторити!

- Десантник повинен мати нахабну пику, залізного кулака і ні грама совісті.

- Совість – це розкіш для десантника. Повторити!

- Совість – це розкіш для десантника.

- Ви – медсанбат. Медсанбат – біла кістка ПДВ (повітряно-десантних військ). Повторити!

Із солдатського листа: «Мамо, купи барана і назви його Сержантом, приїду додому – вб'ю».

Сам режим убиває свідомість, немає сил опиратися. Із тобою можна зробити все...

О шостій ранку – підйом. Тричі: підйом – відбій. Встати – лягти.

Три секунди, щоб вишикуватись на «злітці» – білий лінолеум, білий, щоб частіше мити, драїти. Сто шістдесят людей мусять зіскочити з ліжок і за три секунди вишикуватися. За сорок п'ять секунд одягтися за формою номер три – повна форма, але без ремня і шапки. Якось один не встиг накрутити онучі.

- Розійтись і повторити!

Знову не встиг.

- Розійтись і повторити!

Фіззарядка. Рукопашний бій: поєднання карате, боксу, самбо і бойових прийомів проти ножа, палиці, саперної лопатки, пістолета, автомата. Він – з автоматом, ти – голіруч. Ти – із саперною лопаткою, він – голіруч. Сто метрів «зайчиком» прострибати... На одній нозі... Десять цеглин розбити кулаком. Заводили на будівництво: «Не підете, поки не навчитесь». Найважче – перемогти себе, не боятись бити.

П'ять хвилин на вмивання. Дванадцять краників на сто шістдесят людей.

- Шикуйсь! Розбіглись! – За хвилину знову: – Шикуйсь! Розбіглись!

Ранковий огляд: перевірка блях – вони мають блищати, як у кота одне місце, білих комірців, наявності в шапці двох голок із ниткою.

– Уперед! Кроком руш! На вихідну позицію!

За весь день – півгодини вільного часу. По обіді – для листа.

– Рядовий Кривцов, чому сидите й не пишете?

– Я думаю, товаришу сержанте.

– Чому тихо відповідаєте?

– Я думаю, товаришу сержанте.

– Чому не кричите, як вас учили кричати? Доведеться потренуватися «на очку».

Тренуватись «на очку» – кричати в унітаз, відпрацьовувати командний голос. Позаду сержант, стежить, щоб луна була гучною.

Із солдатського словника:

Відбій – я люблю тебе, життя. Ранковий огляд – вірте мені, люди. Вечірня повірка – їх знали в обличчя. На губі – далеко від Батьківщини. Демобілізація – світло далекої зорі. Поле для тактичних занять – поле дурнів. Посудомийка – дискотека (тарілки крутяться, наче диски). Замполіт – попелюшка (на флоті – пасажир).

– Медсанбат – біла кістка ПДВ. Повторити!

Постійне відчуття голоду. Заповітне місце – военторг, там можна придбати кекс, цукерки, шоколад. Відстріляєшся на «п'ятірку», отримуєш дозвіл сходити до магазину. Бракує грошей – продаємо кілька цеглин. Беремо одну цеглину, підходимо – два здоровані до новенького, у котрого є гроші:

– Купи цеглину.

– А навіщо вона мені?

Беремо в кільце:

– Купи цеглину...

– Скільки?

– Три карбованці.

Дає нам три карбованці, заходить за ріг і викидає цеглину. А ми за три карбованці наїдаємось. Одна цеглина дорівнює десяти кексам.

– Совість – це розкіш для десантника. Медсанбат – біла кістка ПДВ.

Я, напевно, непоганий актор, тому що швидко навчився грати відведену мені роль. Найгірше уславитися як «чадос», від слова «чадо» – щось слабке, не чоловічого роду. За три місяці потрапив у звільнення. Як усе забулося! Нещодавно цілувався з дівчиною, сидів у кав'ярні, танцював. Наче не три місяці минуло, а три роки, і ти повернувся до цивілізації.

Увечері:

– Мавпи, шикуйсь! Що головне для десантника? Головне для десантника – не пролетіти повз землю.

Перед самим від'їздом святкували Новий рік. Я був Дідом Морозом, Сашко – Снігуронькою. Це нагадувало школу.

Йшли дванадцять діб. Гірше від гір можуть бути лише гори... Рятувалися від банди... Трималися на допінгу...

– Санінструкторе, давай свій «озвірин». – А це був сиднокарб. З'їли всі пігулки.

І ще жартували.

– На що скаржитесь? – питає лікар у кота Леопольда.

Починає хтось перший:

– На мишей.

– Мишійте – не мишійте... Усе зрозуміло. Ви надто добрий. Вам треба розізлитись. Ось пігулки «озвірину». Вживати по одній тричі на день після їжі.

– Ну, і що?

– Озвірієте.

На п'яту добу взяв і застрелився солдат, пропустив усіх наперед і приставив автомат до горла. Нам довелося тягти його труп, його рюкзак, його бронежилет, його каску. Жалю не було. Він знав, що в нас не лишають трупів – виносять.

Згадали й пожаліли ми його, коли вже від'їжджали додому, демобілізувались.

– Вживати по одній пігулці тричі на день...

– Ну, і що?

– Озвірієте.

Підривні поранення – найстрашніші... Відірвана нога по коліно... Кістка стирчить... Від другої ноги відірвана п'ятка... Зрізано член... Вибите око... Відірване вухо... Уперше мене бив колотун, у горлі лоскотало... Сам себе вмовляв: «Не зробиш зараз, ніколи не станеш санінструктором». Підповзаю –

ніг немає. Перетягнув джгутом, зупинив кров, знеболив, приспав... Чотири години тримав... Помер...

Бракувало медикаментів. Зеленки звичайної не було. То не встигли підвезти, то ліміти вичерпались – наша планова економіка. Добували трофейне, імпортне. У мене завжди в сумці лежало двадцять японських разових шприців. Вони в м'якій поліетиленовій упаковці, знімаєш чохол – робиш укол. У наших «рекордів» протирались паперові прокладки, ставали нестерильними. Половина не всотувалась, не качала – брак. Наші кровозамінники в пляшках по півлітра. Для надання допомоги одному важкопораненому потрібно два літри – чотири пляшки. Як на полі бою примудритися тримати близько години на витягнутій руці гумовий повітропровід? Практично неможливо. А скільки пляшок ти на собі понесеш? Що пропонують італійці? Поліетиленовий пакет на один літр, ти стрибаєш на нього в чоботах – не лопається. Далі: бинт звичайний, радянський бинт стерильний. Упаковка дубова, важить більше, ніж сам бинт. Імпортні... тайландські, австрійські... Чомусь тонші, біліші... Еластичного бинта взагалі не було. Теж брав трофейний... французький, німецький... А наші вітчизняні шини?! Це ж лижі, а не медичні засоби. Скільки їх із собою візьмеш? У мене були англійські: окремі – на передпліччя, гомілку, стегно. На «блискавці», надувні. Засунув руку, зашипнув. Кістка зламана не рухається, захищена від ударів під час транспортування.

За дев'ять років нічого нового не поставили в нас на виробництво. Бинт – той самий, шина – та сама. Радянський солдат – найдешевший солдат. Найтерплячіший, невибагливий. Не споряджений, не захищений. Витратний матеріал. Так було сорок першого року... І через п'ятдесят років так само. Чому?

Страшно, коли в тебе луплять, а не самому стріляти. Щоб вижити, треба постійно думати про це. Я думав... Я ніколи не сідав до першої і до останньої машини. Ніколи не спускав ноги в люк, хай краще з броні звисають, щоб не відрізало у разі підриву. Тримав про запас німецькі пігулки для приглушення відчуття страху. Але ніхто більше їх не пив. У мене був бронежилет... Знову ж! Наш бронежилет не підняти, у ньому неможливо рухатись, американський – жодної залізної запчастини, з якогось куленепробивного матеріалу. У ньому – як у спортивному костюмі. Пістолет Макарова впритул його не бере, а з автомата лише зі ста метрів куля дістає... У нас шоломи тридцятих років, каски придуркуваті... (Замислюється.) За це... Багато за що там було соромно... Чому ми такі? Американські спальні мішки зразка сорок дев'ятого року, лебединий пух, легенькі. Японські спальники чудові, але короткі. А наш ватник кілограмів сім важить, не менше. У вбитих найманців ми забирали куртки, кепки з довгими козирками, китайські штани, у яких у паху не натирає. Усе брали. Труси брали, оскільки труси – дефіцит, шкарпетки, кросівки теж. Придбав я маленького ліхтарика, ножика-кинджальчика. Ще їсти завжди хотілось... Голод! Стріляли диких баранів. Диким вважався баран, що відстав на п'ять метрів від стада. Або міняли: два кілограми чаю на одного барана. Чай трофейний. Гроші з бойових приносили, афгані. У нас їх, хто званнями вищі, відбирали. Тут же, на наших очах, між собою ділили. У патрон заб'єш, зверху порохом присиплеш – кілька папірців збережеш.

Одні хотіли напитись, інші вижити, треті мріяли про нагороди. Я теж хотів нагороду. У Союзі зустрінуть:

- Ну, що в тебе? Що, старшино, комірчиною завідував?

Прикро за свою довірливість. Замполіти нас переконували в тому, у що самі вірили.

Настанова замполіта перед поверненням додому: про що можна говорити, про що - ні. Про загиблих не можна, тому що ми велика й сильна армія. Про нестатутні відносини не розповідати, тому що ми велика, сильна й морально здорова армія. Фотографії порвати. Плівки знищити. Ми тут не стріляли, не бомбили, не отруювали, не підривали. Ми - велика, сильна і найкраща армія у світі...

На митниці забрали подарунки, які ми везли додому: парфумерію, хустки, годинники.

- Не дозволено, хлопці.

Жодного опису не складали. Просто це був їхній бізнес. Але так пахло зеленим весняним листям... Ішли дівчата в легких сукнях... Промайнула в пам'яті та щезла Светка Афошка (прізвища не пам'ятаю - Афошка та й Афошка). Першого ж дня свого приїзду до Кабула вона переспала із солдатом за сто афошок, поки не розібралась. За кілька тижнів брала по три тисячі. Солдатові не по кишені. А Пашка Корчагін де? Справжнє його ім'я Андрій, але називали Пашкою через прізвище.

- Пашко, подивись, які дівчата!

У Пашки-Андрія була дівчина, вона прислала фото свого весілля. Ми чергували коло нього ночами - боялись. Якось уранці він повісив на скелі фото - і розстріляв із кулемета.

- Пашко, подивись, які дівчата!

У потязі наснилось: готуємось до виходу на бойові, Сашко Кривцов запитує:

- Чому в тебе триста п'ятдесят патронів, а не чотириста?

- Тому що в мене медикаменти.

Він помовчав і спитав:

- А ти міг би розстріляти ту афганку?

- Яку?

- Ту, що навела нас на засідку. Пам'ятаєш, четверо загинули?

- Не знаю... Я, напевно, ні. У дитячому садочку й у школі мене дражили «бабієм»: дівчаток захищав. А ти?

- Мені соромно...

Він не встигає договорити, за що йому соромно, я прокидаюсь.

Удома на мене чекає телеграма від Сашкової мами: «Приїжджай, Сашко загинув».

Я стояв біля його могили:

– Сашко, мені соромно за те, що на випускному іспиті з наукового комунізму я отримав «п'ятірку» за критику буржуазної демократії. Провів порівняльний аналіз. Ти мене розумієш... Ми поїхали до Афгану сліпими... Нині вже говорять, що ця війна – ганьба, а нам нещодавно вручали новенькі значки «Воїн-інтернаціоналіст». Я мовчав... Навіть сказав: «Дякую!» Сашко, ти там, а я тут...

Мені потрібно з ним розмовляти...

Старшина, санінструктор розвідроти

– Він у мене маленький зростом був. Народився маленький, як дівчинка, вага – два кілограми, зріст тридцять сантиметрів. Боялась на руках тримати...

Притисну до себе:

– Мое ти сонечко...

Нічого не боявся, лише павука. Приходить з вулиці... Ми йому нове пальтечко купили. Це йому виповнилось чотири роки... Повісила я те пальтечко на вішак і чую з кухні: шльоп-шльоп, шльоп-шльоп... Вибігаю: повний передпокій жаб, вони з кишень його пальтечка вистрибують. Він їх збирає:

– Матусю, ти не бійся. Вони добрі. – І назад до кишені запихає.

– Мое ти сонечко.

Іграшки любив військові. Дарувала йому танка, автомата, пістолета. Начепить на себе і марширує по хаті.

– Я солдат... Я солдат...

– Мое ти сонечко. Пограйся у що-небудь мирне.

– Я – солдат...

Йти до першого класу, не можемо ніде купити костюма, який не приміряємо – він у ньому тоне.

– Мое ти сонечко...

Забрали до армії. Я молила не про те, щоб його не вбили, а щоб не били. Я боялась, що будуть знущатися сильніші хлопці, він же такий маленький. Розповідав, що і туалет зубною щіткою змушують чистити, і труси чужі

прати. Я цього боялась. Попросив: «Надішліть усі свої фото: мама, тато, сестричка. Я іду...»

Куди іде – не написав. За два місяці надійшов лист із Афганістану: «Ти, мамо, не плач, наша броня надійна».

– Мое ти сонечко... Наша броня надійна...

Уже додому чекала, йому місяць лишався до закінчення служби. Сорочечки купила, шалик, туфлі. Вони й зараз у шафі. Надягла б у могилку... Сама б його вдягла, але не дозволили домовину розкрити. Подивитись на синочка, торкнутися... Чи знайшли вони йому форму за зростом? У чому він там лежить?

Першим прийшов капітан з військкомату:

– Тримайтеся, мати...

– Де мій син?

– Тут, у Мінську. Зараз привезуть.

Я опустилася на підлогу.

– Мое ти сонечко!!! – Підвелась і накинулась із кулаками на капітана:

– Чому ти живий, а мого сина немає? Ти такий великий, такий сильний. А він маленький... Ти – чоловік, а він – хлопчик. Чому ти живий?!

Привезли домовину, я стукала в домовину:

– Мое ти сонечко! Мое ти сонечко!

А тепер ходжу до нього на могилку. Впаду на камені, обійму:

– Мое ти сонечко...

Мати

Поклав до кишені шматок своєї землі – народилось таке почуття в потязі...

У-ух! Війна! Я буду воювати. Були, звичайно, серед нас і боягузи. Один хлопець не пройшов комісії через поганий зір, вискочив радісний: «Пощастило!» За ним ішов інший в черзі, його теж не взяли, він мало не плакав: «Як я повернуся до своєї частини? Мене два тижні хлопці проводжали. Хоч би виразка шлунка була, а то зуби болять». У самих трусах прорвався до генерала: через якісь хворі зуби не беруть, то нехай вирвуть ці два зуби!

У мене з географії в школі була «п'ятірка». Заплющую очі та уявляю: гори, мавпи, ми десь засмагаємо, їмо банани... А було так. Нас посадили на танки: у шинелях, один кулемет – праворуч, інший – ліворуч, задня машина, яка замикає, – кулемет назад, усі бійниці відчинено, автомати виставлено.

Залізний іжак якийсь. Зустрічаємо два наших бетеери – хлопці на броні сидять, у тільниках, у панамах, дивляться на нас, від сміху давляться. Побачив убитого найманця, був вражений. Який тренований – атлет! А я потрапив у гори й не знав, як стати на камінь, що починати потрібно з лівої ноги. Десять метрів по стрімчаку ніс телефон... Коли вибух, стуляв рота, а треба розтуляти – перетинки лопаються. Нам видали протигазу. Першого ж дня ми їх викинули, хімізброї в «духів» немає. Каски свої в дукані продали. Зайва вага на голові, нагріваються, як сковорідки. У мене була одна проблема: де вкрати додаткового рижка з патронами? Видали чотири рижки, п'ятого купив на першу виплату в товариша, шостого подарували. У бою дістаєш останнього рижка і останній патрон – у зуби. Це для себе.

Ми приїхали соціалізм будувати, а нас відгородили колючим дротом: «Хлопці, туди не можна. За соціалізм агітувати не треба, для цього спеціальні люди є». Прикро, звісно, що не довіряють. Розмовляю з дуканником:

– Ти неправильно жив. Ми зараз тебе навчимо. Будемо соціалізм будувати.

Він посміхається:

– Я до революції торгував і тепер торгую. Їдь додому. Це наші гори. Самі розберемося.

Їдемо Кабулом, жінки кидають у наші танки палицями, камінням. Бачата лаються матом без акценту, кричать: «Росіянине, їдь додому».

Навіщо ми тут?

...Стріляли з гранатомета. Я встиг розвернути кулемет, це мене врятувало. Снаряд у груди летів, а так – одну руку прошило, у другу пішли всі осколки. Пам'ятаю: таке м'яке, приємне відчуття... І жодного болю... І крик десь наді мною: «Стрілай! Стрілай!» Натискаю, а кулемет мовчить, потім дивлюся – рука висить, уся обгоріла, було відчуття, що я пальцем натискаю, а пальців немає...

Не знепритомнив, виповз разом з усіма з машини, мені наклали джгут. Треба йти, ступив два кроки і впав. Утратив близько півтора літра крові. Чую:

– Нас оточують...

Хтось сказав:

– Треба його лишити, а то всі загинемо.

Я прохав:

– Пристріліть мене...

Один хлопець одразу відійшов, другий автомат пересмикнув, але повільно. А коли повільно, патрон може стати навскіс. І ось патрон став навскіс, він автомат кидає:

- Не можу! На, сам...

Я підтягнув автомат до себе, та одною рукою нічого не вдіеш.

Мені пощастило: там був ярочок маленький, я в ньому за камінням лежав. Мене затуляв гладкий великий валун. Душмани ходять поруч і не бачать. Думка: щойно вони мене побачать, треба чимось себе вбити. Намацав камінь, притягнув до себе, примірівся...

Уранці мене знайшли свої. Ті двоє, що вночі втекли, несли мене на бушлаті. Зрозумів: бояться, щоб я не розповів правду. А мені вже було байдуже. У шпиталі відразу поклали на стіл. Підійшов хірург: «Ампутація...» Прокинувся, відчув, що руки в мене немає... Там різні лежали: без однієї руки, без обох, без ноги. Тихцем плакали. І вдарилися до горілки. Я почав учитися тримати олівець лівою рукою.

Приїхав додому до діда, більше нікого в мене немає. Бабця в сльози: онук улюблений без руки лишився. Дід на неї гаркнув: «Не розумієш політики партії». Знайомі зустрічають:

- Дублянку привіз? Магнітофона японського привіз? Нічого не привіз... Та чи був ти в Афганістані?

Мені б автомата привезти!

Почав своїх хлопців шукати. Він був там, я був там - у нас одна мова. Своя мова. Ми розуміємо один одного. Викликає мене ректор: «Ми тебе в інститут із "трійками" прийняли, стипендію дали. Не ходи до них... Навіщо ви на цвинтар збираєтесь? Безлад». Нам спершу не дозволяли збиратися разом. Нас боялись, мовляв, чутки нездорові поширюємо. Поголос. Ну, а якщо ми організуємось, то будемо відстоювати свої права. Нам доведеться давати квартири, ми змусимо допомагати матерям тих хлопців, які лежать у могилах. Вимагатимемо поставити пам'ятники, огорожі на цих могилах. А кому це, скажіть, потрібно? Нас умовляли: хлопці, ви не дуже розводьтесь про те, що було, що бачили. Державна таємниця! Сто тисяч солдатів у чужій країні - таємниця. Навіть яка спека в Кабулі - таємниця...

Війна не робить людину кращою. Тільки гіршою. Це однозначно. Я ніколи не повернуся в той день, коли пішов на війну. Не стану тим, ким був до війни. Як я можу стати кращим, якщо я бачив... як за чеки купують у медиків дві склянки сечі жовтяничника. Випив. Захворів. Комісували. Як відстрілюють собі пальці. Як спотворюють себе затворами кулеметів. Як... Як... Як в одному літаку повертаються додому цинкові труни й валізи з дублянками, джинсами, жіночими трусиками... Китайським чаєм...

Раніше в мене тремтіли губи від слова «Вітчизна». Тепер я інший. Боротись за що... За що боротись? Воювали - воювали. Ну, і нормально. А може, і за справу воювали? У нас кожне покоління отримує свою війну. Газети пишуть, що все правильно. І буде правильно. А з іншого боку, починають писати, що ми вбивці. Кому вірити? Я не знаю. Я нікому не вірю вже. Газети? Я їх не читаю. І навіть їх не передплачую. Сьогодні ми одне пишемо, завтра інше. Час такий... Перебудова. Багато правд... А де одна, моя правда? Ось є друзі. Одному, двом, трьом - вірю. Можу в усьому покластися. А більше - нікому. Я вже шість років тут, я все це бачу...

Дали мені інвалідну книжечку – належать пільги! Підходжу до каси для учасників війни:

– Ти куди, пацане? Переплутав.

Зуби стисну, мовчу. За спиною:

– Я Батьківщину захищав, а цей...

Незнайомий хто питає:

– Де рука?

– По п'яні під електричку потрапив. Відрізало.

Тоді розуміють, жаліють.

У Валентина Пікуля в романі «Честь маю. Сповідь офіцера російського Генштабу» нещодавно прочитав: «Нині (ідеться про ганебні наслідки російсько-японської війни 1905 року) багато офіцерів подають у відставку, бо всюди, де вони з'являються, до них виявляють зневагу та беруть їх на кпини. Справа доходить до того, що офіцер соромиться носити свій мундир, намагаючись з'являтися в цивільному. Навіть поранені каліки не викликають співчуття, а безногим жебракам подають набагато більше, якщо кажуть, що ногу відрізало на розі Невського і Літейного трамваем, а до Мукдена і Ляояна вони аж ніяк не стосуються». Незабаром про нас так напишуть...

Мені здається, що тепер я можу навіть Батьківщину поміняти. Виїхати.

Рядовий, зв'язківець

– Сам просився... Мріяв потрапити на цю війну... Було цікаво...

Уявляв собі, як там. Хотів дізнатися, що це таке, коли в тебе одне яблуко і двоє друзів, ти голодний, і вони голодні, і ти це яблуко віддаєш. Я думав, що там усі дружать, що там усі брати. За цим туди їхав.

Вийшов із літака, вдивляюся на гори, а дембель (до Союзу вже хлопець летів) під бік штовхає:

– Давай ремінь.

– Що?! – Ремінь у мене свій був, фарцовий.

– Дурень, все одно заберуть.

Забрали першого ж дня. А я думав: «Афганістан – це коли всі дружать». Ідіот! Молодий солдат – це річ. Його можна підняти вночі і бити, лупцювати стільцями, палицями, кулаками, ногами. Його можна вдарити, побити в туалеті вдень, забрати рюкзак, речі, тушонку, печиво (у кого є, хто привіз). Телевізора немає, радіо немає, газет немає. Розважались за

законом слабкого і сильного. «Випери, чижику, мені шкарпетки», – це ще нічого, а от інше: «Анумо, чижику, оближи мені шкарпетки. Оближи добряче, та так, щоб усі бачили». Спека під шістдесят градусів, ходиш і хитаєшся. Тебе носить у різні боки... Але під час бойових операцій «діди» йшли попереду і прикривали нас. Рятували. Це правда. Повернемось до казарми: «Анумо, чижику, оближи мені шкарпетки...»

А це страшніше, ніж перший бій... Перший бій – цікаво! Дивишся, як художній фільм. Сотні разів у фільмах бачив, як в атаку йдуть, а виявилось – вигадка. Не йдуть, а біжать, біжать не підтюпцем, красиво пригнувшись, а щосили, а сил тоді в людини – як у божевільного, і петляєш, наче скажений заєць. Раніше любив паради на Красній площі, військову техніку. Любив це... Тепер знаю: захоплюватись цим не можна, скоріше б ці танки, бронетранспортери, автомати поставили на місце, зачохлили. Скоріше б! Тому що це все для того, щоб людину знищити... У пилюку її! У глину! Таку, як ти... Ще краще – пройтися Красною площею всім афганським «протезникам»... Я би пішов... Дивіться! У мене обидві ноги вище від колін відрізано... Якби нижче від колін... Поталанило! Я був би щасливою людиною. Я заздрю тим, у кого – нижче від колін... Після перев'язувань смикаєшся годину-півтори, таким маленьким раптом стаєш без протезів. Лежиш у плавках і тільки десантника, а тільки завбільшки з тебе. Попервах нікого до себе не підпускав. Мовчав. Ну, хоча б одна нога залишилась, а то жодної. Найважче забути, що в тебе були дві ноги... З чотирьох стін хочеться вибрати одну – ту, де вікно.

Матері поставив ультиматум: «Якщо будеш плакати, їхати не треба». Я і там найбільше боявся: уб'ють мене, привезуть додому – мати буде плакати. Після бою пораненого шкода, а вбитого ні, лише маму його шкода. У шпиталі хочу сказати нянечці дякую, а не можу, навіть слово забув.

– До Афганістану знову пішов би?

– Так.

– Чому?

– Там друг – друг, ворог – ворог. А тут – постійне питання: за що загинули мої друзі? За цих ситих спекулянтів? Чиновників? Чи молодих пофігістів, яким усе до лампочки? Була би банка пива вранці. Тут усе не так. Почуваюся стороннім. Чужим.

Кінець ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (<https://www.litres.ru/svetlana-aleksievich/cinkovi-hlopchiki/?lfrom=362673004>) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.